

NATKO NODILO I NARODNI PREPOROD U DALMACIJI DO 1867.

Petar Korunić

Djelatnost i historijsko značenje Natka Nodila zavređuju, unatoč brojnim radovima o njemu,¹ još uvijek posebnu pažnju. Ti su radovi u mnogočemu pridonijeli da upoznamo tijekom njegova različitog djelovanja i stvaralaštva. U njima je pažnja bila ponajviše posvećena njegovu političko-preporodnom, odnosno uredničkom radu u listu »Il Nazionale«, a gotovo i da nema kraćeg cjelovitog prikaza koji ne bi sadržavao i opis njegovih znanstvenih radova. Međutim, dok se o njegovoj istaknutoj ulozi u narodnom preporodu u Dalmaciji relativno opširno pisalo, nije tako i s prikazom njegovih znanstvenih dostignuća.² Naša je namjera da prikazemo Nodilovu naučnu misao i djelo tijekom

¹ Važnija djela: a) monografije i rasprave: D. Politeo, Izabrani članci, Predgovor, Tuzla 1901; T. Ujević, Pokojni Nodilo, Bosanska vila, br. 11—16, 1912; isti, Nodilo historik, Slovenski jug, br. 22—24, 1912; F. Šišić, Natko Nodilo, Hrvatsko kolo VII, 1912; isti, Natko Nodilo, Ljetopis JAZU 33, 1918; V. Novak, Natko Nodilo, Novi Sad 1935; I. Grgić, Iz doba narodnog preporoda — Oko postanka Nazionala-Narodnog lista, Zadarska revija IX, 1960; V. Novak, Natko Nodilo — političar ideolog, Zadarska revija 4—5, 1961; S. M. Traljić, Natko Nodilo kao urednik Narodnog lista, Radovi Instituta JAZU u Zadru VII, 1961; Marin Pavlinović, Odnosi između Natka Nodila i Mihovila Pavlinovića od 1852—1887. g., HZ XV, 1962; b) eseji i članci: F. Šišić, Na uspomenu Natka Nodila, Savremenik, br. 7, 1912; isti, Kratki nacrt Nodilova života i rada, Novo sunce, br. 5—6, 1912; T. Smičiklas, Natko Nodilo kao historičar, Obzor, br. 140, 1912; J. Koharić, Natko Nodilo, predgovor djelu N. Nodilo, Essai, Zagreb 1918; V. Cević, Natko Nodilo, predgovor knjizi Natko Nodilo — Protiv klerikalizma, Zagreb, 1954; J. Grabovac — VI. Rimondo, Ličnost Natka Nodila u dalmatinskom preporodu, Radovi Pedagoške akademije br. 3, Split 1961; V. Novak, Natko Nodilo — istoričar, Mogućnosti 5, 1962; J. Ravlić, N. Nodilo, Pet stoljeća hrvatske književnosti 33, Zagreb 1969, i ondje priloženi pregled literature; c) brojni prigodni članci u novinama i časopisima, koji, osim polemičkih i prikaza Nodilovih radova, nemaju veće historiografske vrijednosti.

Iako sva ta djela, kao i druga navedena, pridonose upoznavanju Nodila kao urednika, političara, znanstvenog radnika i pedagoga, ipak je dobar dio tih radova pisan nekritički. Prvi je s takvim pristupom započeo J. Koharić a nastavio V. Novak, koji je inače veoma zaslužan za poznavanje Nodilova života i rada, ali je svoje priloge o njemu gradio na brojnim pretpostavkama i apriornim gledištima. Ozbiljne i dragocjene ocjene, pogotovu o odnosu Nodilo-Pavlinović, o Nodilovu »otkazu« iz gimnazije u Splitu i drugo, donio je prije svih D. Politeo, koji se kasnije, na žalost, nije uzimao u obzir, te su svi poslije njega, pišući o tome, griješili. Pažnje je vrijedno pisanje F. Šišića, ali ni on nije uzeo u obzir Politeove ocjene.

² Dobrih analitičkih prikaza o Nodilovim znanstvenim radovima nema. Na tom se polju ostalo samo na deskriptivnom prikazu. Pogotovu nije mnogo rečeno o Nodilovoj »Staroj vjeri Srba i Hrvata« i esejima, što sve zavređuje posebno razmatranje.

čitavog njegova znanstvenog i nastavničkog rada. Kako je, pak, njegova potonja djelatnost bila u izvjesnoj mjeri nastavak njegova političko-preporodnog rada, ovaj je prvi prilog posvećen tom dijelu njegova života. U njemu donosimo prikaz Nodilova školovanja, neke poglede na njegovu ideologiju narodnog preporoda u Dalmaciji i njegovu političku djelatnost, te analiziramo pitanje njegova odlaska iz uredništva »Il Nazionale« (1866).

I. Utjecaji za vrijeme školovanja

1. U vrijeme Napoleonove vladavine u Dalmaciji pomorac Petar Nodilo napustio je u potrazi za uhljebljenjem svoj rodni otok Mljet i došao u Split gdje se 1812. vjenčao³ s Anom Jurja Cvitanića zvanog Generalić, podrijetlom iz Bola na Braču. Uskoro im se rodio prvi sin Ivan, a 13. kolovoza 1834. treće i posljednje dijete — sin Natko kojem su u krštenici na talijanskom jeziku upisana tri imena: Sperato, Crescente i Fulgentio. Prilike u obitelji nisu baš bile povoljne, kako zbog nesigurnosti mornarskog zanimanja tako i zbog rijetkih boravaka oca kod kuće, te niske mornarske nadnice. Obitelj je bila siromašna i nije posjedovala nikakva imetka.⁴ Ipak, mati je uspjela da svojim radom i brigom nadomjesti odsustvo oca; dok je on plovio, mati je kao krojačica izdržavala obitelj.

U Splitu, u kojem je obitelj živjela, nacionalne i ekonomske prilike bile su istovjetne s onima u cijeloj zemlji. »U političkom pogledu Split je od 1814. pa sve tamo do 1848. značio vrlo malo. Živjelo se, radilo se, ali nije bilo više onog nervoznog posla kao za francuskog vladanja [...] Sada se živi mirno, iz dana u dan, pod zaštitom [...] austrijskog kancelara Metternicha, koji budno pazi da se ne bi preko austrijske granice uvukla kakva demokratska ideja. Sada Split miruje [...] i ne napreduje, jer se ništa ne radi za javno dobro [...] Nikada od svog postanka nije Split živio u većoj apatiji, nikada nije imao manje autonomije, nikada nije bio siromašniji. To je najbiednije vrijeme splitske historije.«⁵

U takvim prilikama živjela je obitelj Nodilo u glagoljaškom Lučcu, veoma siromašnom predgrađu Splita.⁶ Roditelji su bili napredna duha, pa su, unatoč materijalnim nedaćama, nastojali da djecu školuju.

Najstariji sin Ivan završio je gimnaziju u splitskom sjemeništu, gdje su se i prije njega školovale generacije dalmatinskih mladića na klasicima talijanske književnosti. »Sjemenište je [...] usađivalo u mlade duše ljepotu antike i blještave stihove Dantea i Petrarce, Boccaccia i novijih pjesnika [...] Mladi Dalmatinci zanosili su se ljepotom stiha, zvučnošću talijanskog jezika, veličinom talijanske kulture, i sve više se priljublivali zagrljaju s druge

³ Prema vjenčanom dokumentu. Dio tih dokumenata nalazi se u Naučnoj biblioteci u Splitu a dio kod Nodilove unuke gđe Jelene Jelaska u Zagrebu, koja mi ih je dala na uvid, pa joj se i ovom prilikom toplo zahvaljujem. Usp. o tome i V. Novak, Natko Nodilo, n. dj, 3.

⁴ To proizlazi iz spomenutih dokumenata.

⁵ G. Novak, Povijest Splita III, Split 1965, 89.

⁶ Č. Č. Šajin, Natko Nodilo, Novo doba, br. 193, 1934; usp. o tome V. Novak, Natko Nodilo, 3.

strane Jadrana.«⁷ Ivan Nodilo je poslije sjemeništa otišao u Zadar i završio bogosloviju, a potom postao ugledni i cijenjeni župnik u Segetu kraj Trogira, gdje je ostao do kraja života.

Drugi sin Natko bio je dvadeset i jednu godinu mlađi od svoga brata i često je boravio u njegovu župnom dvoru u Segetu. Nema sumnje da je stariji brat svojom kulturom i učenošću utjecao na formiranje ličnosti mlađega i bio mu duhovni voditelj u djetinjstvu. Kasnije je Ivan preuzeo potpunu brigu oko Natkova školovanja.

2. Natko Nodilo se na molbu i pod utjecajem brata upisao u splitsko sjemenište,⁸ gdje je 1853. završio gimnaziju. Bio je veoma marljiv učenik. Iz svjedodžbe⁹ koju je dobio na ispitu zrelosti doznajemo da je imao velike sklonosti prema humanističkim naukama, osobito jezicima. Razdoblje koje je proveo u đačkim klopama neosporno je veoma značajno za njegov dalji intelektualni i ideološko-politički razvoj. Tu se sprijatelji s M. Pavlinovićem, N. Vežićem, V. Puljasom, L. Botićem i drugim učenicima sjemeništa koji su 1848. osnovali družinu »Ne boj se«.¹⁰ Bila je to rodoljubna grupa čiji su članovi pokazali zanimanje za narodni jezik i kulturna dobra svoga naroda; bio je to skromni odjek ideja i duha vremena — mladenački zanos koji je dvanaest godina kasnije prerastao u narodni pokret.

U to su sjemenište dolazila djeca sa sela gdje se govorilo hrvatskim jezikom, ali su se u sjemeništu odgajala u duhu talijanske kulture; ipak, ona su bila u stalnom i neposrednom dodiru s narodom, pa su upravo zato ponajviše iz njihovih redova potekli istaknuti dalmatinski narodnjaci-preporoditelji.

Međutim, još nije bio nastupio trenutak za sustavnije buđenje narodne svijesti. Veći dio dalmatinske inteligencije bio je pod snažnim utjecajem talijanske kulture i jezika. Osim toga, od 1814. gotovo se cijelo Primorje, koje je prije pripadalo Veneciji, mirilo s političkim prilikama u zemlji i nametnutom idejom da je ono dio Austrijskog carstva, te su im neke druge naprednije političke težnje sve do 1848. bile posve strane.

Preporodni pokret u Hrvatskoj nije u početku imao većeg utjecaja u Dalmaciji niti su ideje ilirizma mogle dublje prodrijeti među tamošnju inteligenciju. Ipak se pod utjecajem tih ideja pojedini intelektualci počinju živo zanimati za narodni jezik i kulturu. Ante Kuzmanić je 1844. pokrenuo književni časopis »Zora dalmatinska«, a već u prvom njegovu broju P. Preradović

⁷ G. Novak, n. dj, III, 89.

⁸ J. Ravlić, Jadranski dnevnik, br. 139, 1934.

⁹ Taj je dokument u posjedu gđe Jelene Jelaska.

¹⁰ Budući da nema nikakvih dokumenata o toj družini, moglo bi se pretpostaviti da ona nije osnovana u splitskom sjemeništu, već prije na zadarskoj teologiji. Ipak, prema svemu sudeći, ona je začeta u Splitu. Jer, prvo — svi oni koji pišu o toj đačkoj grupi spominju da su, među ostalim, u njoj sudjelovali Nodilo i Pavlinović, a oni se, kako ćemo dalje vidjeti, na bogosloviji u Zadru nisu sreli. Nadalje, jedan od prvih koji tu »regimentu« spominje jest D. Politeo; da je ona bila osnovana u Zadru, nije moguće da on o tome ništa ne bi znao — jer, ne samo što je ondje boravio, pa bi prije o Zadru kao mjestu postanka prenosio tu tradiciju, a o tome bi mu sigurno govorili i njezini začetnici kojima je on kasnije bio veoma blizak. Osim toga, nije moguće da je ona osnovana poslije revolucionarne godine 1848/9, kada većina tih učenika odlazi u Zadar i kada u Dalmaciji nema uopće više takva odjeka nacionalnih težnja.

objavljuje poznatu pjesmu »Zora puca bit će dana«. Postepeno su pojedinci počeli zahtijevati da se napusti talijanski i prihvati hrvatski jezik, te da se više njeguje narodna kultura. I Nikola Tommaseo je tada napisao¹¹ svoje »Iskrice« koje su zatim prevedene na hrvatski, pa je tim djelom još više potaknuo buđenje narodne svijesti. Sve je to ostajalo u skromnim razmjerima i nije imalo šireg odaziva.

Godina 1848. zatekla je Dalmaciju politički, nacionalno i ekonomski nespremnju. Općine su bile uglavnom u talijanskim rukama, a sela gospodarski zapuštena i bez škola. Malobrojni nacionalno svjesni Hrvati i Srbi, okupljeni oko »Zore dalmatinske« i »Srpsko-dalmatinskog magazina«, nisu bili u neposrednom dodiru s narodom. Možda su povoljnije prilike bile jedino u Dubrovniku, gdje se uza sve prodiranje talijanskog duha sačuvala narodna svijest.

U Split su stizale vijesti kako o revoluciji u Parizu tako i o revoluciji u Beču, o padu kancelara Metternicha i objavi ustava. Stizale su također vijesti o zbivanjima u Hrvatskoj. U Zagrebu je 25. ožujka održana velika narodna skupština »Trojedine kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije« u Narodnom domu i na njoj su prihvaćena »Zahtjevanja naroda« koja su bila štampana i poslata svim općinama u Dalmaciji i Hrvatskoj. U tim se zahtjevima traži, između ostaloga, sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, te s Vojnom krajinom i svim ostalim krajevima koji su nekad pripadali Hrvatskoj i Slavoniji.¹³ Dalmacija se, međutim, nije odazivala na te pozive, mada su Hrvati uvjeravali da ne žele Dalmaciju podjarmiti niti se zajedno s njome podvrgnuti Mađarima, jer i sami žele samostalnost i baš zbog toga je pozivaju da zajedno idu u boj i pobjedu.

Splitska općinska uprava protivila se ujedinjenju, pa je, u ime Splita i Dalmacije, molila cara da spriječi ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Slično su stajalište zastupale i druge općine u Dalmaciji, iako je obrovna općina u noti poslanoj dalmatinskim općinama tvrdila da je narod u Dalmaciji po svom podrijetlu, jeziku i običajima slavenski, pa zato treba i da ostane slavenski, a u škole i javne poslove treba uvesti materinski jezik umjesto talijanskog. Splitska se općina oštro suprotstavila takvom mišljenju i isticala odgoj Dalmacije u talijanskoj kulturi i posebnost do koje ju je doveo povijesni razvoj nakon 1409. Općina je zahtijevala da Dalmacija bude s Hrvatskom zajedno samo »kao pripadnica evropske porodice« u okviru Austrijskog carstva, ali ne da se sjedini s Hrvatskom i Slavonijom jer Dalmacija nije slavenska. To svoje stajalište splitska je općina uputila u Hrvatsku kao odgovor na poziv za ujedinjenje.

Upravo se šk. god. 1847/48. Nodilo upisao u prvi razred gimnazije u splitskom biskupskom sjemeništu. Nesumnjivo je da su o tim političkim događajima, pogotovo o onima u Hrvatskoj kao i njenim »Zahtjevanjima« bili

¹¹ N. Tommaseo je 1840. »Iskrice« napisao na hrvatskom, pa ih je sâm preveo 1841. na talijanski jezik. Ne znajući za izvornik, anonimni ih je prevodilac preveo s talijanskog i objavio u »Danici ilirskoj« 1842, a 1844. ih je izdao I. Kukuljević onako kako su bile napisane »rukom muža veleučenoga« (5). Usp. o tome i Mate Zorić, Tomaseova projektirana knjiga o Dalmaciji i »Iskrice«, Građa za pov. hrv. književnosti 28, 1962, 447—454.

¹³ Historijska čitanka, uredio J. Šidak, Zagreb 1952, 190—193.

upoznati članove družine »Ne boj se«, čije je geslo bilo »Bog i narod«. Iako nema izvornih dokumenata o djelatnosti te rodoljubne družine, ipak nam sâm njen naziv na hrvatskom jeziku i kasnija sjećanja njenih članova kazuju da su ti srednoškolci bili svjesni svoga slavenstva i da su ga posve odlučno isticali, iako su bili odgajani u talijanskom duhu; hrvatski jezik su tada slabo poznavali, a neki od njih su ga i potpuno zaboravili, ali potaknuti tadašnjim političko-nacionalnim događajima počeli su da ga uče i da se oduševljavaju narodnim pjesmama.

Pavlinović, s kojim se Nodilo tada veoma zbližio, bio je tri godine od njega stariji, pa je »svojim čeličnim karakterom, svojom nesebičnošću i svojim znanjem«, kako je Nodilo kasnije pisao,¹⁴ zainteresirao svoga mlađeg prijatelja za narodni jezik i pjesme. Pavlinović je bio rodom iz Podgore kraj Makarske gdje se govorilo hrvatski i njegovala narodna tradicija, te je interes za hrvatski jezik i narodne pjesme kao i narodnu svijest donio iz rodnog kraja, a sve je to prenosio na svoje prijatelje. Dakako, na njegovo opredjeljenje utjecali su i rijetki spisi na narodnom jeziku, sveslavenska ideologija, liberalno-demokratske ideje, a osobito politički događaji 1848. koji su razbudili njegov rodoljubni duh.

Dok su se u Dalmaciji 1848. rodoljubi zanimali za sjedinjenje s Hrvatskom, dalmatinski autonomaši su se tome protivili. Tako su i dalmatinski poslanici u Reichstagu protestirali i odbijali ujedinjenje s Hrvatskom. Pogotovu su se usprotivili imenovanju Jelačića za guvernera Dalmacije predstavnici splitske općine, pa su Ministarskom savjetu uputili protest izjavljujući da ne žele da budu ni Slaveni ni Talijani, već Dalmatinci u svojoj Dalmaciji, posebnoj i odjelitoj od drugih naroda. Splitska kongregacija je protestirala zbog toga što je civilna i vojna vlast udružena u jednoj ruci, a pogotovu zato što je oličena u osobi hrvatskog bana, jer na taj način prijeti još veća opasnost da Dalmacija bude inkorporirana Hrvatskoj. Nakon uvjeravanja da Hrvatska ne želi prinudno sjedinjenje s Dalmacijom, splitska se općina, kao i druge koje su mu se protivile, donekle primirila, pa je čak Jelačiću čestitala na njegovu imenovanju. To, dakako, ne znači da ona nije i dalje ustajala protiv sjedinjenja i uvođenja narodnog jezika.

Jedan od onih koji su se zdušno zalagali za sjedinjenje i narodni jezik bio je A. Kuzmanić, koji je u »Zori dalmatinskoj« od 24. travnja 1848. objavljivao članke o hrvatskoj i talijanskoj stranci u Dalmaciji. U njima je branio narodni jezik i hrvatsku narodnost od napadaja autonomaša, isticao vrijednost narodnih pjesama, te veličinu i umnost dalmatinskih Slavena. Svjesno je zagovarao sjedinjenje s Hrvatskom na temelju potpunog jedinstva hrvatskog naroda.¹⁵

U isto vrijeme pojavila su se i različita gledišta na pitanje sjedinjenja s Hrvatskom, koja su do punog izražaja došla osobito nakon 1859. Tako su već tada neki smatrali da pripadaju nekom posebnom slavenskom narodu, tzv. Slavo-Dalimatima.

¹⁴ Pismo V. Kisiću od 1911; Novo doba, 1922, 115, 2—3, Dva pisma Nodilova.

¹⁵ V. Foretić, Prva faza hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji, Kolo 8—9—10, 1966, 163.

I Stjepan Ivićević je 1848/9. pisao da je jezik dalmatinskih Slavena veoma blizak hrvatskom; branio je slavenstvo u Dalmaciji, ali je ipak mislio da još nije došlo vrijeme za sjedinjenje i da ga tek treba pripremiti. Zagovarao je u stvari pomirenje Talijana i Slavena u Dalmaciji radi obostrane koristi i koristi same zemlje i želio da Dalmacija bude most između dviju civilizacija.¹⁶

Godine 1849. car Franjo Josip I izdao je Oktroirani ustav; prema odredbama tog ustava postojao je zajednički Državni sabor u Beču, a u svakoj krunskoj zemlji trebao je da postoji Zemaljski sabor. Dalmatinski se sabor trebao dogovoriti s Hrvatskim saborom o sjedinjenju, ali prvoga još nije bilo, a drugi nije više zasjedao. Već 31. prosinca 1851. car je ukinuo Ustav i uveo apsolutizam, te je tako prestala svaka mogućnost za nastavak započete akcije, a Dalmacija je uređena kao posebna krunovina.

U gimnaziji splitske bogoslovije Nodilo je bio od šk. god. 1847/48. do kraja šk. god. 1852/53. Vrijeme, koje je proveo u Splitu kao srednjoškolac, neobično je važno za njegov dalji razvoj. Tadašnji politički događaji i s tim u vezi njegov đački zanos, odredili su njegov interes za narodnost, te je sve to zajedno djelovalo na njegovo čitavo kasnije opredjeljenje. No, to su bili tek počeci upoznavanja vrijednosti vlastita naroda.

Prijateljstva, koja je u školi tada stekao, bila su presudna za njega, pogotovu prijateljstvo s Pavlinovićem koje je potrajalo sve dok se nisu jedan od drugoga ideološki udaljili.¹⁷

Srednjoškolsko razdoblje označujemo, dakle, kao početak buđenja narodne svijesti u Nodila. Međutim, taj je događaj u bliskoj vezi kako s općim političkim događajima i ideološkim previranjima u Evropi tako i sa zbivanjima u Hrvatskoj, a napose s prvim počecima buđenja narodne svijesti u Dalmaciji.¹⁸

Osim političkih i ideoloških zbivanja, koja su se odigrala za vrijeme Nodilovih srednjoškolskih dana, i sam grad Split utjecao je na formiranje ličnosti mladog Nodila. »[...] jedan grad može da bude s mnogo razloga prilika da se zaviri u jednu dušu«, pisao je T. Ujević i tvrdio da je Nodilo »[...] u samom Spljetu i okolo njega mogao da po sačuvanim relikvijama razabere značajne fragmente dalekih golemih događaja [...] Tu je isprepletano i unakršteno toliko raspri [...] Borba jedne vjere i druge, borba jezika i jezika, istoka i zapada, napisanih privilegija i životnog prava, civilizacije i varvarstva, naroda i naroda, naroda i države.«¹⁹

Tin Ujević, uz F. Šišića,²⁰ V. Novaka²¹ i druge, smatra da je sam grad Split, sa svim svojim povijesnim posebnostima, utjecao na buduće idejno i naučno opredjeljenje N. Nodila. Međutim, nisu samo društvene prilike za nje-

¹⁶ J. Ravlić, Stjepan Ivićević i narodni preporod u Dalmaciji, Zbornik za slavistiku 4, Matica srpska, 1973, 66.

¹⁷ Svi historičari koji su o tome pisali suglasni su da je Pavlinović utjecao na Nodila zainteresirajući ga za narodne pjesme, jezik i kulturu. Međutim, ne slažu se u ocjeni njihova ideološkog razilaženja; o tobožnjem političko-ideološkom sukobu te dvojice istaknutih narodnjaka naročito je pisao V. Novak u Zadarskoj reviji 4—5, 1961 (v. bilj. 1).

¹⁸ Usp. o tome V. Foretić, n. dj.

¹⁹ A. Ujević, n. dj. Bosanska vila, 11—16, 1912.

²⁰ F. Šišić, Natko Nodilo, Ljetopis JAZU 33, 1918.

²¹ To ističe V. Novak u svima svojim priložima o Nodilu.

gova školovanja u Dalmaciji i povijesne posebnosti rodnoga grada utjecale na njegovu kasniju javnu djelatnost, njegovu ideologiju i naučni rad, nego isto tako i kasnija politička zbivanja i ideološki utjecaji koje je primio tijekom školovanja u Beču. To su oni temelji na kojima je oblikovao svoju ideologiju koju je zatim izgrađivao do kraja života.

3. Poslije završene gimnazije Nodilo je otišao na studij bogoslovije u Zadar gdje je proveo tri školske godine — od 1853. do 1856. Na prvoj godini studija učio je hebrejski jezik (*lingua hebraica*), uvod i egzegezu u Stari zavjet (*introductio Veteris Foed.*; *exegesis Veteris Foed.*), biblijsku arheologiju (*archaeologia biblica*), povijest crkve (*historia ecclesiastica*) i moralku (*philosophia practica*); na drugoj godini studija: grčki jezik (*lingua graeca*), staroslavenski jezik (*lingua slavica veteris dial.*), biblijsku hermeneutiku (*hermeneutica biblica*), uvod i egzegezu u Novi zavjet (*introductio Novi Foed.*; *exegesis Novi Foed.*), kanonsko pravo (*jus canonicum*) i učenje crkvenih otaca (*patrologia*); na trećoj godini: dogmatsku teologiju (*theologia dogmatica*), teološku etiku (*theologia moralis*), staroslavenski (*lingua slavica veteris dial.*) i hrvatski jezik (*lingua slavica vulgaris*). Sve je predmete učio veoma marljivo (*diligentissime*) i savladao ih s odličnim uspjehom (*prima cum eminentia*).²²

Predmeti, koje je u bogosloviji učio, bili su Nodilu veoma korisni, kako za kasniji studij povijesti u Beču tako i za potonju naučnu djelatnost, jer se još u bogosloviji upoznao s osnovnim načelima povijesnih metoda;²³ te metode upoznao je u vezi s ispitivanjem i ocjenjivanjem teoloških povijesnih izvora. Doista, ta naobrazba, koju je stekao u Dalmaciji, i liberalno-političke ideje s kojima je došao u dodir tijekom školovanja, osnovni su temelji na kojima je kasnije izgradio svoja politička i kulturno-znanstvena gledišta. Nodilo, ipak, nije učio samo osnovno i obavezno gradivo. Nemirni mladenački duh, razbuzdan događajima rodoljubnih pregnuća 1848, težio je da obogati svoj duh čitanjem talijanskih klasika i knjiga na narodnom jeziku, pa ga je to ponukalo da posegne za povijesnim knjigama o svome kraju i da još više uči hrvatski jezik koji je do tada slabo poznao.

Odmah po dolasku u bogosloviju Nodilo je poslao u Beč molbu da mu odobre u jednoj godini položiti ispite za dvije godine da bi tako skratio školovanje. To mu nije bilo odobreno, kako je pisao Pavlinoviću: »[...] iz Beča povratite mi liste, zato što nije dopušteno pomniti u isto vrime za dvi učenice«. ²⁴ U Zadru je ostao kratko vrijeme, jer se ubrzo razbolio i otišao k bratu u Seget. Prema Nodilovu pismu stoji da se tom prilikom nije s Pavlinovićem sreo u Zadru. Naime, Pavlinović je tri godine prije došao u bogosloviju i u vrijeme dolaska Nodila bio već pri kraju studija, te se može pretpostaviti da su se tada mogli ponovo sresti. Ali Nodilo u pismu od 16. ožujka 1854. piše Pavlinoviću da ima već dvije godine kako se nisu vidjeli, pa se nada skorom

²² Iz svjedodžbi za sve tri godine — za one koje se nije znalo čuva gđa Jelena Jelaska.

²³ To ističe i V. Novak u svom glavnom djelu o Nodilu.

²⁴ A. Palavršić — B. Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, Split 1962, pismo br. 1, str. 13.

susretu.²⁵ Prema tome, stoji da se s Pavlinovićem nije u Zadru sreo, ali da se s njim viđao otkako je napustio splitsko sjemenište.²⁶

Dok se Nodilo oporavljao od bolesti, Pavlinović se zaredio i otišao za župnika najprije u Drašnice a potom u Podgoru kraj Makarske. Iako je sigurno da se Nodilo i Pavlinović nisu tada sreli, ipak se iz Nodilovih pisama vidi da je baš tada Pavlinović utjecao na njega da se još više zainteresira za narodni jezik i kulturu. Nije posve jasno kako je do toga utjecaja došlo: da li preko njihove česte prepiske ili i stoga što je Nodilo u Zadru sreo prijatelje koji su bili pod utjecajem Pavlinovićevih pregnuća za narodnu baštinu, te su taj njegov interes prenijeli i na Nodila; moguće je, nadalje, da je i sam odlazak iz Splita i dolazak u novu sredinu ponukao Nodila da, uz poticaj prijatelja, razvije jači interes koji je u sebi već prije nosio.

Za vrijeme boravka u Segetu a potom u Zadru Nodilo je češće pisao Pavlinoviću; iz njegovih pisama izvire suptilni mladenački duh, obeshrabren bolešću i neprilikama u osobnom životu, a uz to se jada Pavlinoviću na loše uvjete u Segetu i prilike u bogosloviji. Zbog toga željno očekuje susret s njime nadajući se riječima ohrabrenja »Ti se nadaš brzom ređenju, ja mome miru [...] Što kažeš o litnim sastanku, na to težim i ja ništa manje od tebe al' se puno bojim. Sa svim tim radiću o tome ne bih se kako dilo iz Zadra radi bolesti pri svrhu godine. Smućen sam; o glavnome se poslu radi, i brez tega nemoć i druga jada prikovratiše me dosta [...] Slab sam u svemu, željno se nadam vrimenu hrabrenja.«²⁷

Kada se Nodilo poslije nekoliko mjeseci ponovo vratio u Zadar bio je krajnje nezadovoljan nepovoljnim prilikama i nerazumijevanjem na koje je naišao kod profesora, što ga je sve zajedno ometalo u intelektualnom radu i remetilo mu mir potreban za studij. Pokušavajući da nađe izlaz iz tih teškoća želio je da se posveti učenju hrvatskog jezika — »studi slavi« — a za to mu je bila potrebna kako moralna podrška prijatelja tako i velik broj knjiga na narodnom jeziku, koje on od Pavlinovića izričito traži.

I doista, Pavlinović je tada potaknuo Nodila da čita narodne pjesme, skrenuo mu pažnju na Karadžićev »Rječnik« i na štokavsko narječje svoga kraja. Nodilo se i sâm s posebnim marom posvetio izučavanju narodnog jezika i zbog toga je tražio od njega što više knjiga na narodnom jeziku. »Razočarao sam se« — piše mu — »u svojim nadama u slavenske knjige; javio si mi da bi za mene bilo knjiga za oko dvanaest fiorina, ali mi naprotiv Vežić piše da neću primiti

²⁵ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 3, 15. i 6, 17.

²⁶ Do sada se u historiografiji pretpostavljalo da su se Nodilo i Pavlinović sreli u Zadru. Međutim, navedena pisma govore protivno. Nadalje — godine 1853. dio studenata sa zadarske bogoslovije (čini se, dobrim dijelom oni koji su osnovali regimentu »Ne boj se« u splitskom sjemeništu) upućeni su poslije završene treće godine studija (na vlastitu molbu) na daljnji studij teologije u Makarsku gdje su ih i redili. Ovaj podatak našao je N. Stančić u Arhivu splitske nadbiskupije, pa mu se i ovom prilikom zahvaljujemo na ljubaznom saopćenju.

²⁷ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 1, 13.

nego samo svezak Stefanovićevih [tj. Karadžićevih; P. K.] pjesama i njegov Rječnik koje ću ja uzeti, ali zapravo ne znam što da činim.«²⁸

Unatoč svemu oduševljenju za narodni jezik i pjesme Nodilo je i nadalje bio nezadovoljan zbog loših uvjeta i stroge discipline u bogosloviji; smatrao je, kako piše, da je sa svih strana okružen stranim duhom, a istodobno je osjećao da mu je uskraćena sloboda misli i pravo na izražavanje narodnih načela koja njegovi prijatelji izvan bogoslovije u punoj slobodi iznose: »Oprosti brate, ako na uzdarje tvojoj prijateljskoj ljubavi navik tužbive glase šaljem: al' glasi ovi svagdašnji su moj hlib barem zasad, dok inostransko pivanje i veselje zvuči oko mene i dok mi groznica i važni naši velikaši zabrane svako napredovanje u mojim stvarima.«²⁹ Već tu se može uočiti Nodilova kasnija odluka da bogosloviju napusti; iako je već od samog početka studija bio nezadovoljan, bogosloviju nije mogao odmah napustiti, jer su ga u tome sprečavale njegova bolest i materijalne nedaće.

Na Nodilova pisma, kojima je izražavao svoje nezadovoljstvo, Pavlinović je odgovarao³⁰ bodreći ga da ustraje na studiju i za narodnu stvar, a i sâm mu je služio kao primjer. Doista, Nodilo je u Pavlinoviću vidio svjesnog narodnjaka koji slobodno u Makarskom primorju budi narodnu svijest, te o tome piše: »Ja o tebi upravo ništa znadem, jesu li te redili nisuli; ali, što je da je, ovo jamačno znadem da slobodnjak narodno kolo vodiš među ostalom braćom u Makarskoj slučajem okupljenom, ti sebe hrabriš, a druge slobodiš.«³¹

Nodilo se i sâm tijekom vremena promijenio, pa je svoj mladenački zanos za narodnu misao postupno zamijenio sustavnim upoznavanjem kulturnog blaga južnoslavenskih naroda. Međutim, obojica su još uvijek posve nacionalno neorijentirani: u traganju za vlastitim nacionalnim bićem nisu našli određene smjernice, pa su posegnuli za neodređenim »slavjanstvom« pod utjecajem slavenske ideje o kojoj tada nisu mnogo znali. Pročitavši Tommaseove »Iskrice«, prihvatili su i njegove sveslavenske ideje kao narodni duh. Pod tim utjecajima dopisuju se ćirilicom.³²

²⁸ isto 5, 17: »Sono stato deluso nelle mie speranze sui libri slavi; mi facevi intendere che vi sarebbero volumi per me una dozzina circa di fiorini, e invece Vezich mi disse che non riceverò se non il solo volume della Canzoni dello Stefanović, e il Rječnik del medesimo, che io prenderò ma del quale in realtà non so cosa fare«.

²⁹ isto, 6, 17.

³⁰ Iako se Pavlinovićeva pisma upućuna Nodilu nisu sačuvala, ipak se iz analize Nodilovih pisama nameće takav zaključak.

³¹ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 6, 18.

³² Da se dopisuju ćirilicom, utjecala je na njih — osim same ćirilice i djela V. Karadžića — i »bosančica« ili, kako je T. Raukar ispravnije naziva, ćirilski brzopis zapadnog područja, kojim se, između ostalog, pisalo i na području srednje Dalmacije, pogotovu u XVII i XVIII stoljeću, iz kojeg su se vremena sačuvali osobito lijepi i brojni primjerci tog pisma. Nije isključeno da su oni »bosančicu« poistovjećivati sa suvremenom ćirilicom i u toj sličnosti nalazili potvrdu o postojanju zajedničkog »slavjanskog« pisma koje, kao vlastito pismo, treba da upotrebljavaju svi Južni Slaveni.

Prvi njihov konkretni korak prema slavenstvu bilo je učenje narodnog jezika koji su tijekom školovanja na talijanskom jeziku gotovo zaboravili; uz to su počeli proučavati prošlost svoje zemlje da bi tako upoznali njeno narodno biće i njeno slavensko obilježje.³³ Nodilo tako piše Pavlinoviću: »Odlučio sam [...] upamtiti za ova tri miseca koji dio našega jezika i također koješta nimačkoga. Što se tiče ričih odnoseći se na različitim znanstava malešani ter malešani broj na ruku mi je. Ono što si dosad skupio pošalji. — Ovo su prvi srpski glasovi,³⁴ koje izustim; ništanemanje ako opažaš kad i kad gdi što pokvareno (opažaćeš više puta jer mi nije na pamati ni stotni dio Ričnika),³⁵ popravljaj i popravke pismeno šalji. — Razabra' sam se malo od dubokog sna u koga, ka' pravi mrtvac bio sam upa'; s toga možeš mi često pisati, a ja ću često također odgovarati [...] i ovo pisanje biće u isto vrime blagotišenje [...]«³⁶

Nodilo i Pavlinović nisu bili jedini mladi intelektualci koji su se zanimali za narodni jezik; pored njih bilo je i drugih narodnjaka školovanih u Dalmaciji i u inozemstvu koji su tijekom dugog školovanja na talijanskom jeziku zaboravili svoj materinjski, te su se, probuđeni djelovanjem evropskog liberalizma i nacionalizma, počeli zanimati za svoje narodno podrijetlo i učiti narodni jezik. Neki su, poput Lovre Montija koji je studirao u Italiji, morali početi s učenjem posve iznova; tako je on boraveći u Milanu, 27. siječnja 1859. zapisao u svom dnevniku: »[...] Ima već od godine dana da učim ovaj moj krasni jezik, a još ne mogu ni da čisto na njemu iskažem svoje misli, a tobož sam se rodio u jednom mjestu gdje se divani dobro ilirski, i kad sam malen bio, ja kao pravi Vlah (seljak) divanio sam. Ali od 9 godine pošao ću iz kuće i za to ne besjedeći više nego talijanski, zaboravio sam već oni jezik koji sam besjedom naučio bio. Sader valja da ga učim kao da mi je tudjinski.«³⁷

³³ Samo se tako može objasniti njihov tadašnji zanos za narodnom knjigom i njihova ideološka orijentacija prema »južnoslavjanstvu«.

³⁴ Nodilo je, zacijelo, smatrao učenje narodnog jezika važnim korakom prema upoznavanju narodnog i nacionalnog bića. Očito je iza želje da uči vlastiti jezik stajala njegova — dakako i Pavlinovića, koji je Nodila poticao u učenju — predodžba o »slavjanskom« jeziku, koju, nema sumnje, treba dovesti u vezu s njihovim poimanjem narodne i nacionalne ideje, nastale pod utjecajem »slavjanske« ideologije. Prema tome, oni tada ne polaze od posebne nacionalne svijesti — hrvatske i srpske — već od uopćene »južnoslavjanske« nacionalne ideje, te s tim u vezi, traže i jedinstveni »slavjanski« jezik i pismo. Kako su, naime, tada s posebnim marom čitali narodne pjesme koje je objavio V. S. Karadžić, Nodilo učio a Pavlinović produbljavao »slovinski« jezik iz njegova Rječnika — što je na njih ne malo djelovalo — zapazili su u tome sličnost sa štokavskim narječjem iz svoga kraja. S tim u vezi, čini se, oni dolaze na pomisao o jedinstvenom »slavjanskom« pismu i počinju se dopisivati ćirilicom (vidi bilj. 32), pa Nodilo piše da su to njegovi »prvi srpski glasovi«. Međutim, kada piše da uči narodni jezik, naziva ga »našim jezikom« i navodi, misleći na to, da se treba posvetiti »studi slavi«. S gornjim treba povezati i njegove riječi upućene Pavlinoviću: »Ja uciviljen sveder naričem za izgubljenim mirom? Ja u razumnoj nevidilici, a moja se braća srpskim mlikom zadoje, i domorodskom mišlju po srpskim goram neprestano lete« (A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 6, 17.; kurziv je naš). No, smatramo da tom problemu treba posvetiti posebnu pažnju.

³⁵ Riječ je o poznatom »Rječniku« koji je Karadžić izdao.

³⁶ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 6, 17.

³⁷ Navedeno prema I. Grgiću, O autorstvu triju programatskih članaka, Zadarska revija III, 1959, 312.

Na bogosloviji je Nodilo i dalje produbljavao svoj interes za jezik i kulturnu prošlost svog naroda, pa je tražio od prijatelja što više knjiga, a i sâm ih pronalazio. Tako je kod brata župnika našao »Razgovore Pavlovića Makarantina«. ³⁸ To je bila knjiga Ivana Lučića Pavlovića (1775-1818), koji je u Padovi doktorirao filozofiju, pravo i teologiju; napisao je dosta knjiga na latinskom, talijanskom i trinaest na hrvatskom jeziku, među kojima »Deset pokornih razgovora«. Upravo je tu knjigu Nodilo pronašao kod svoga brata; to pokazuje da se ovaj interesirao za narodni jezik i kulturu, pa je i on utjecao na svoga mlađeg brata.

Međutim, na kulturnom polju u Hrvatskoj, u kojoj je apsolutizam prekinuo svaku političku djelatnost, postignuti su znatni rezultati koji su po svom sadržaju i pogledima djelovali na buđenje nacionalne svijesti i poticali na ozbiljan rad; oni su odjeknuli i u Dalmaciji.

Posebno značenje pripalo je u tom radu Ivanu Kukuljeviću. On je, u doba apsolutizma, svoju političko-preporodnu djelatnost zamijenio naučnim radom; postao je historičar koji je djelovanje ne samo na znanstvenom polju već je i druge poticao na istraživanje prošlosti svoga naroda. Uglavnom se posvetio skupljanju i objavljivanju povijesnih dokumenata. Godine 1850. osnovao je »Društvo za jugoslavensku pověstnicu i starine« i iduće godine pokrenuo časopis »Arkiv za povjesnicu jugoslavensku« u kojem je, uz druge suradnike, objavljivao ponajviše građu za političku, društvenu i umjetničku prošlost. ³⁹

Kukuljevićev naučni, književni i rodoljubni rad djelovao je osobito na hrvatsku omladinu i dalmatinsku inteligenciju. Dok je Nodilo bio na studiju u Zadru i pomoćni učitelj u Splitu, izišla su četiri sveska Kukuljevićevih »Arkiva«. Čitajući ih, Nodilo se upoznao s izvornom poviješću Južnih Slavena i zainteresirao se za povijest, te odlučio da je studira. ⁴⁰ I dalmatinski intelektualci na studiju u inozemstvu bili su također upoznati s Kukuljevićevim radovima iz hrvatske povijesti, koji su i na njih snažno utjecali. Tako iz dnevnika L. Montija doznajemo da je na studiju u Italiji u slobodno vrijeme ne samo učio hrvatski jezik nego i čitao Kukuljevićev »Arkiv za povjesnicu jugoslavensku«. ⁴¹

Dalmatinski su se rodoljubi u doba Bachovog apsolutizma sve više približavali svom narodu, tražili i upoznavali njegovu veličinu, te na taj način sve više jačali svoju nacionalnu svijest. Budući da su bili odgojeni uglavnom u duhu talijanske kulture, na njih je djelovala politička borba za ujedinjenje Italije. Mazzini je bio njihov neposredni učitelj a Risorgimento konkretni poticaj. Pod utjecajem političke borbe za ujedinjenje Italije mladi dalmatinski rodoljubi tražili su u prošlosti Južnih Slavena zajedničku nacionalnost i težili za ujedinjenjem; ideja za stvaranjem »jedinstvene nacije« Južnih Slavena pojavljuje se na samom početku preporoditeljskog rada kao glavni čimbenik idejno-političke djelatnosti. Nodilu je ta ideja bila kasnije osnova njegova političkog i naučnog rada.

³⁸ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 6, 18.

³⁹ O njegovoj historiografskoj djelatnosti usp. J. Šidak, I. Kukuljević — osni-vač moderne hrvatske historiografije, HZ XXV—XXVI, 1972—73, 5—28.

⁴⁰ Usp. o tome i V. Novak, n. dj., 5, 69—76.

⁴¹ Iz dnevnika L. Montija; usp. dj. I. Grgića, L. Monti, Zadarska revija 4—5, 1961.

Politička borba za ujedinjenje Italije i talijanska kultura budile su u Nodila i njegovih prijatelja narodnu svijest; dakle, upravo ona ista kultura koja je ranije djelovala na otuđenje od vlastite narodnosti, sada je poprimila posve drugi značaj i potakla dalmatinsku inteligenciju na traženje vlastite narodnosti. Sve je to postepeno dozrijevalo u vrijeme apsolutizma.

Nodilo je tijekom školovanja prolazio kroz materijalne, duhovno-intelektualne i idejne krize: nije mu bilo jednostavno da ostane vjeran narodnoj ideji, koja je bila tek u nastajanju, a u isto vrijeme bio je stalno okružen od »mnogih ter mnogih ljudi sadašnjih, koji žive ka' inostranci zbog općene nestvarnosti [...]«,⁴² kako je pisao. Iako je bio uporan da spozna svoju istinsku narodnost i narodnu kulturu, ponekad je bio obeshrabren, jer često nije mogao naći istomišljenika. »U jad moj nauk! Koja slipoća u nikim, koja malodušnost u drzim! Ka da živimo ne u devetnaestom viku, no u vrimenu Sridnoga doba! Dali«, piše Nodilo, »izbavićemo se od toga prokletstva«. ⁴³

Poslije tri godine provedene u zadarskoj bogosloviji Nodilo je napustio studij i primio ponuđeno mjesto pomoćnog učitelja u gimnaziji u Splitu.⁴⁴ Prema sačuvanim pismima, koja je pisao Pavlinoviću na prvoj godini studija, izlazi da je napustio bogosloviju i odrekao se svećeničkog poziva zbog tamošnje nepodnošljive sredine. Situacija se sigurno ni kasnije nije bitno promijenila; za vrijeme daljeg jačanja apsolutizma mogla se samo pogoršati; na žalost, pisma koja je Nodilo kasnije pisao Pavlinoviću nisu se sačuvala.

Nodilo je ipak u takvoj sredini izdržao do pred kraj studija i bio je odličan student. Zašto je baš pred kraj studija napustio bogosloviju? Ako je to učinio zbog nepodnošljive sredine, zašto onda nije prije napustio studij? On se zapravo odrekao svećeničkog poziva, koji ga je ozlojedio tijekom studija, jer je, kako se po svemu čini, protiv svoje volje otišao na bogosloviju. Kako nije bilo izgleda da od crkvenih predstavnika dobije stipendiju za dalje školovanje, jer se očito nije mirio samo s teološkim studijem, on je, dobivši državnu stipendiju, otišao na dalje školovanje.

Naveli smo da se jadao na profesore, na njihovo nerazumijevanje, između ostalog i za njegove sklonosti prema »studi slavi«. O tim profesorima, koji su mu trebali biti uzor, mislio je da su ne samo prestrogi već i da su nedovoljno učeni, te ih je prezirao: »Ovdašnji profesori koje ja nisam nikad takovima zamišljao, vjeruju li misle da vjeruju da bi enciklopedija znanja bila ograničena u sferi njihovih tekstova; jao, ako nema dovoljno marljivosti u tebe, oni te šibaju [...]«⁴⁵

Već se tu nazire ona klica nezadovoljstva, koja se u iduće tri godine još više razvila i napokon ga navela na odlučni korak da napusti bogosloviju. Iz Nodilovih pisama izlazi da je iz nužde otišao na studij bogoslovije jer nije imao materijalnih mogućnosti za svjetovni studij.⁴⁶ Osim toga bolovao je od malarije

⁴² A. Palavršić — B. Zelić n. dj, 6, 17.

⁴³ Isto dj, 6, 18.

⁴⁴ Usp. n. dj. V. Novaka i F. Šišića.

⁴⁵ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj, 3, 15: »I professori di qui, che io mai imaginava tali, credono o fingono di credere che l'enciclopedia del sapere sia ristretta nella sfera dei loro testi; quai se vien meno in te la diligenza, eglino ti flagellano.«

⁴⁶ Prilikom podneska za splitsko sjemenište njegov brat navodi da je veoma siromašan, a na prvoj godini studija u Zadru Nodilo želi, zbog istog razloga, da skрати studije.

(malaria tertiana) koja ga je čitavo polugodište ometala u učenju, tako da nije mogao prisustvovati redovitoj nastavi. O bolesti piše da »[...] tertiana nije tako indiferentna kako se misli; ne uništava samo fizičke sile, nego slabi također svaku duševnu i fizičku snagu, osobito prvih dana poslije napada«. ⁴⁷ Sva ta pisma prožima opće nezadovoljstvo i tjeskoba; Nodilo kao da se u toj sredini ne može snaći i steci potreban mir. To je nezadovoljstvo i sâm primjecivao, pa je zato pisao da se nada kako će se uskoro osloboditi bolesti i srediti u »svom duhovnom životu«, uspostaviti normalni odnos između sebe i drugova, između sebe i prirode. Ipak, kao da je jedinu utjehu nalazio u učenju narodnog jezika i nadao se da će ga to »zaodjenuti onim duhom koji će me u kompleksu radošći i patnje dovesti u željenu luku, spasivši me od prokletstva društva u mojoj egzistenciji«. ⁴⁸

Nodilo nije imao mogućnosti da nakon gimnazije nastavi školovanje u inozemstvu. Otac mu je već bio umro. Materijalna oskudica i savjet starijeg brata, koji je znao da je to jedini način kako bi se talentirani brat školovao, naveli su ga da, protivno svojoj želji, ide u bogosloviju; prema pismima izlazi kao da je unaprijed odlučio da nakon kraćeg vremena, kada mu se za to pruži prilika, napusti bogosloviju: »Još dvije godine, a potom ću imati zadovoljstvo da pripišem sebi dobro i zlo koje budem učinio«. ⁴⁹ Odluka da napusti bogosloviju bila je veoma smjela; svjetovnost ga je nesumnjivo privlačila i bila mu izazov. Ipak, bio je odgojen religiozno, pod duhovnim okriljem brata svećenika i družio se sa svećenikom — Pavlinovićem, koji su obojica zdušno obavljali svoj izabrani poziv. To su bili neosporno važni utjecaji, te nam se čini utoliko značajnijom Nodlova odluka da, protivno njihovim savjetima i željama, napusti bogosloviju. Razlog prvenstveno stoji u činjenici da se Nodilo nije želio posvetiti svećeničkom pozivu; tu njegovu nesklonost još više je pojačalo ogorčenje na profesore i njihove duhovno-političke poglede: smetala ga je određena formalnost i ograničena mogućnost misli i djelovanja; uočio je suprotnost između svjetovnih, liberalno-demokratskih ideja i teološkog naukovanja. U vrijeme širenja liberalnih ideja, svjetovni i sakralni svijet sve se više razilazio, njihova su polazna naučna stajališta posve različita. Zato je Nodilova odluka da napusti teologiju bila odluka svjesno probuđenog liberala, odluka mladog čovjeka koji je težio za slobodom mišljenja, djelovanja i ponašanja; uza sve to je on i dalje ostao duboko religiozan. Prema tome, sama vjera nije bila odlučujući čimbenik za njegovu odluku da napusti teologiju.

Nodilo nije tu odluku donio odjednom. Već je u početku bio nezadovoljan studijem, koji je pred njega postavljao kao zadatak strogost u izučavanju teoloških spisa i nametao mu određena gledišta prema svjetovnim znanostima, politici i općim duhovnim načelima. Nezadovoljan time, kako se jasno izrazio

⁴⁷ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 3, 15: »La terzana non è tanto indifferente, come altri il crede; non solo prostra le forze fiziche, ma intacca anche ogni potenza e di anima e di corpo, in specialità ne'primi giorni dopo l'accesso.«

⁴⁸ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 3, 15: »[...] di quello spirito che nel complesso di gioie e patimenti, mi condurrà al porto desiderato, salvandomi dal daledire alla società e alla mia esistenza.«

⁴⁹ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 3, 15: »Ancora due anni, e poi avrò il contente d'imputare a me solo il bene ad male che avrò fatto [...]«

u svojim pismima, otišao je na dalje školovanje⁵⁰ koje mu je pružilo mogućnost da djeluje prema svojoj savjesti i u skladu sa svojim liberalnim načelima.

Nodilo je kao pomoćni učitelj ostao u Splitu u gimnaziji samo jednu školsku godinu — 1856/7. Tijekom te godine i dalje se družio s Pavlinovićem. Obojica su i dalje pokazivali neoslabljeni interes za narodnu stvar.⁵¹

U jesen 1857. Nodilo je, dobivši državnu stipendiju,⁵² otišao u Beč da studira povijest i zemljopis. O Nodilovu boravku u Beču od jeseni 1857. do 19. ožujka 1861, kada je diplomirao, nema sačuvanih dokumenata; ne znamo da li je nastavio prepisku s Pavlinovićem, ali znamo da je pratio politička zbivanja, naročito potkraj studija kada se odigravaju duboke promjene u Austrijskom carstvu, a zatim i u Dalmaciji.⁵³

Na studiju je Nodilo boravio šest semestara. Bio je ozbiljan i marljiv student. Osnovnu, klasičnu naobrazbu stekao je još u Dalmaciji, pa je imao izuzetno dobro predznanje potrebno za studij povijesti. Osim toga, u Beču je ovladao njemačkim jezikom, pa je tako, uz talijanski, poznavao odlično dva svjetska jezika. Već ranije je svladao klasične jezike — grčki i latinski, a i hebrejski.⁵⁴

Prije nego što je otišao na sveučilište bio je već formirana ličnost; klasična naobrazba u duhu talijanske kulture, koju je stekao u Dalmaciji, dala je osnovno obilježje njegovu duhovnom razvoju. Tijekom školovanja u Dalmaciji došao je u dodir s romanskom kulturom i shvatio njenu veličinu, te je ona posve osvojila Nodila, koji joj se priklonio, i cijelog života bitno utjecala na njegova duhovna načela.

Nodilo je imao dvadeset tri godine kada je otišao u Beč. Iza sebe je imao već tri godine studija i jednu godinu nastavničkog rada. Posjedovao je kulturnu širinu i stekao naviku da marljivo uči, a imao je i određeno idejno stajalište. Štoviše, imao je određen interes za književnost i izgrađen književni stil koji je kasnije izvanredno uspješno upotrijebio u polemici s Tommaseom i kao urednik lista »Il Nazionale«. Sve je to stekao još u Dalmaciji, a na sveučilištu je dalje usavršio.

Dok je u Dalmaciji pod utjecajem romanske kulture usvojio romantičarsku, liberalno-demokratsku i prosvjetiteljsku naobrazbu, u Beču je na njega utjecala izvanredna pedantnost njemačke povijesne znanosti i njemačka klasična filozofija; prva ga je potpuno osvojila, a drugoj se nerado priklonio. Mada je kasnije kritizirao poznatu njemačku pedantnost na području povijesne znanosti,⁵⁵ ipak je i sâm dosta toga ponio iz Beča.

⁵⁰ U početku, zacijelo, nije mislio da će nastaviti studije, jer on izlazi i prihvaća mjesto pomoćnog učitelja. Tek kada je iduće godine dobio državnu pomoć, on odlazi na dalje školovanje. I u tome mu je brat pomogao.

⁵¹ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj, 8, 19.

⁵² To nam dokazuje činjenica da je nakon diplomiranja morao čekati dok mu se odobre sredstva za povratak kući.

⁵³ Ne možemo tvrditi da je Nodilo vidio »još u Beču deputaciju dalmatinskih autonomaša« — kako tvrdi V. Novak, n. dj, 9 — ali je nesumljivo pratio politička kretanja u Carstvu. To možemo, vidjeti i po negovim kasnijim izjavama i gledištima.

⁵⁴ Prema svjedodžbama iz srednje škole, bogoslovije, te iz ocjene u diplomi vidimo da je te jezike dobro svladao.

⁵⁵ Pogotovu je to kritizirao u djelu »Historija srednjeg vijeka« i u brojnim esejima koje je napisao u posljednje vrijeme svoje aktivnosti.

Na sveučilištu je duhovno sazrio i znatno proširio svoju naobrazbu. Slušao je — osim J. Simonya, Bonitza, J. Jaegera, Lossa — predavanja poznatog historičara opće povijesti J. Aschbacha, koji je Nodila pohvalno ocijenio.⁵⁶ Slušao je nadalje, i F. Miklošiča koji mu je bio i direktor ispitne komisije na završnim ispitima. Studirajući povijest postao je potpunija ličnost, a upoznavši njemački svijet i njegove političke ideje, još više se priklonio romanskoj kulturi.

Vrijeme provedeno u Beču ispunio je intenzivnim učenjem. Kakav je, pak, bio njegov odnos prema tadašnjim političkim zbivanjima u Austrijskom carstvu da li je mogao pomno pratiti događaje u Dalmaciji i bio u vezi sa svojim prijateljima koji pred kraj njegova studija pokreću narodnu stvar — na sve te upite ne može se dati pouzdan odgovor. Međutim, nije isključeno da je bio i dalje u vezi s bratom i Pavlinovićem, koji su ga izvještavali o događajima u Dalmaciji, te je, pokrenut time, požurio da što prije diplomira i otputuje kući.

Nodilo je u lipnju 1860. prijavio diplomski ispit za stjecanje prava na poučavanje povijesti i zemljopisa u cijeloj gimnaziji. To su bili veoma strogi i opsežni ispiti.⁵⁷ Najprije je morao izraditi domaći rad: a) iz metodike — predavanje povijesti u gimnaziji; b) iz zemljopisa — o orografskim i geološkim razlikama i sličnostima između zapadnih i istočnih Alpa; c) iz opće povijesti — borbe karoliniških vladara s Normanima i njihove posljedice. Za potonji rad zapisano je u diplomi da kandidat nije temu obradio neposredno na temelju izvora, ali »dobre pomoćne spise ne samo da je marljivo studirao, nego ih je na takav način iskoristio, da je gotovo posvuda potvrdio samostalan rad i nije se bezuvjetno priklonio pogledima novijih pisaca o tim događajima«. Zatim je pisao klauzurne radnje iz opće i austrijske povijesti. U diplomi su ga ocijenili da je svojim završnim radom »opravdao povoljno mišljenje o svojim sposobnostima, koje je ispitivač već prije stvorio po njegovim seminarskim radovima [..]«; za preciznost raspravljanja, sigurnost u poznavanju činjenica i samostalno poimanje dobio je pohvalu i preporuku.

Poslije pismenih radova Nodilo je 19. ožujka 1861. polagao usmene ispite koji su započeli provjeravanjem znanja jezika. Morao je položiti ispite iz talijanskog, njemačkog, latinskog i grčkog jezika. Sve je to položio s velikim uspjehom; talijanski jezik, ističe se u ocjeni, »govori s velikom okretnošću i neuobičajeno korektno, a i dovoljno poznaje talijansku kulturu«.

Potom je ispitan iz opće povijesti, od starije do novovjekovne; na pitanja je odgovarao »s točnošću i sigurnošću«. Zatim je polagao povijest Austrije i na kraju cijelo gradivo iz zemljopisa. Poslije ovih provjeravanja, Nodila je »znanstvena gimnazijska — ispitna komisija« u Beču 19. ožujka 1861. proglasila »sposobnim da na talijanskom jeziku predaje povijest i zemljopis u cijeloj gimnaziji«.

⁵⁶ To se vidi iz Nodilove diplome u kojoj je pohvaljen njegov rad u seminaru i odgovori na ispitima.

⁵⁷ Sve ovo donosimo prema Nodilovoj diplomi koja se nalazi u posjedu gđe Jelene Jelaska.

Studij je trajao osam semestara, ali je Nodilo slušao samo šest.⁵⁸ Iako mu u diplomu nisu spomenute teološke studije već samo piše da je »polazio gimnaziju u rodnom gradu, a nakon položene mature slušao predavanja na bečkom sveučilištu«, očito je da su mu tri godine na bogosloviji priznate za jednu u sveučilišnom studiju. Jer, kako je ispите prijavio u lipnju 1860, to znači da je tada prestao slušati predavanja i stekao pravo na polaganje završnih ispita. Prema tome je njegov cjelokupni studij povijesti i zemljopisa trajao samo tri godine.

Zaokupljen pripremanjem ispita, Nodilo nije mogao pomno pratiti politička zbivanja u Dalmaciji. Za vrijeme njegova boravka u Beču odigravaju se duboke promjene u političkom životu Austrijskog carstva, a u Dalmaciji je započelo novo razdoblje obilježeno borbom između narodnjaka i autonomaša koji su se podvojili na pitanju sjedinjenja Dalmacije s tadašnjom Hrvatskom.

II Urednička, politička i preporoditeljska djelatnost

1. Već u prvim počecima svoje djelatnosti narodnjaci u Splitu uviđaju potrebu da pokrenu narodno glasilo. Sva je štampa bila u rukama autonomaša, pa budući da osim Morpurgova godišnjaka nisu imali lista gdje bi zastupali svoja političko-preporodna uvjerenja, oni su se isprva služili brošurama. Znali su, dakako, da bi preko novina najbolje razvili preporoditeljsku djelatnost. Monti je još u svibnju 1859. napisao u Milanu članak »O zadacima novinstva u Dalmaciji«,⁵⁹ koji je zapravo bio »najstariji ideološki programatski dokument narodnog preporoda [...]«. ⁶⁰ Taj je članak mnogo utjecao na narodnjake, pa je, doista, i njihov list u prvim godinama izlaženja bio uređivan upravo onako kako je Monti zamislio da bi narodni list trebao izgledati. Nodilo je bio ideološki srodan Montiju i kao urednik »Il Nazionala« u mnogim se idejama s njime podudarao. Monti je taj članak napisao kada je doznao da se u Zadru pokreće »La rivista dalmata«. Tom je prilikom 1. travnja 1859. unio u svoj dnevnik ovaj nacrt članka: »Mislim da bi narodni list morao pomoći Dalmatincima kao takvima da upoznaju Dalmaciju, a kao Iliri ili Jugoslaveni da upoznaju Iliriju u njenom širokom značenju. S Dalmacijom i Ilirijom list bi upoznao strance, poslužio kao posrednik za upoznavanje naših zemalja i našeg naroda [...] trebao bi unapređivati duhovni i materijalni razvitak pokrajine [...] te smjelo stupiti u borbu, razumnu i upornu borbu protiv ma koje sile [...]koja bude na putu pravim interesima pokrajine [...]«. ⁶¹

Pisao je, nadalje, da prvenstveno inteligencija treba da bude prosvjetitelj i voditelj narodnih masa. Ukoliko, pak, »među društvenim klasama ne dođe do punog zbližavanja, neminovno će nastupiti društvene borbe«. Iako je talijanska

⁵⁸ Do sada se smatralo da je Nodilo slušao sedam semestara predavanja, a da mu je tek jedan semestar priznat umjesto teoloških studija. Nije isključeno da je to učinio kako bi skratio studije i vratio se što prije u Dalmaciju.

⁵⁹ L. Monti, *Degli'intenti del giornalismo in Dalmazia, Annuario Dalmatico II, 1861*. Morpurgo je uzeo u obzir taj članak nakon što ga je pokazao nekolicini narodnjaka koji su ga pročitali i iskazali o njemu povoljan sud.

⁶⁰ I. Grgić, L. Monti, *Zadarska revija* 4—5, 1961, 324.

⁶¹ Navedeno prema I. Grgiću, *O autorstvu...*, *Zadarska revija* 3, 1959, 311.

manjina u Dalmaciji obrazovanija i raspolaže vlašću, ipak »budućnost naroda ne priznaje privilegije ni jednoj društvenoj klasi, budućnost je za jednakost i za opće pravo glasa [. . .]«. Narodne novine moraju izlaziti na narodnom i talijanskom jeziku, te biti nadahnute i »prožete jednim te istim osjećajem, jednom istom idejom, narodnim osjećajem, narodnom idejom«. Dok bi dio novina, pisan talijanski, osvješćivao one koje je talijanska škola otuđila od narodnog bića, dotle bi se drugi dio, štampan na hrvatskom jeziku, obraćao nižim klasama i djelovao prosvjetiteljski. List bi upoznavao čitatelje sa sunarodnjacima, sa zajedničkim podrijetlom, tradicijom, jezikom i običajima, a sve u cilju da se ujedini jedan narod, jedna nacija »ilirski ili hrvatsko-srpska [. . .] Dužnost ilirske štampe u Dalmaciji nije samo da pasivno prati, kao što će raditi ona na talijanskom jeziku, raznovrsne pokrete [. . .] Ona će također najživlje sudjelovati u njima, pomagati ih snažno i inteligentno, prožimati ih duhom ujediniteljske pomirljivosti, usmjeravati ka stvaranju velikog i općeg narodnog pokreta u kome će biti pozvana da zastupa Dalmaciju«. ⁶²

Splitski narodnjaci su, dakle, na samom početku narodnog buđenja naučili da osnuju svoje glasilo koje bi im bilo pomoćno sredstvo u političkoj i kulturnoj djelatnosti. U tom cilju oni su se dogovarali i pisali, ali sve do dolaska N. Nodila u Split i njegova podneska za pokretanje narodnih novina, nije se prešlo na konkretni rad. Kao razlog tome Monti je zapisao u svoj dnevnik: »Nie se nikako moglo naći urednika«. ⁶³

Iz Montijeva se dnevnika ⁶⁴ mogu uočiti ove činjenice: a) nekoliko »mladih prijatelja« pokreću širu grupu narodnjaka da razmotre mogućnost izdavanja svoga glasila; b) list »bi težio k tome da bi onu stranku što je u Dalmaciji k strani narodnoj približili i u neko sporazumljenje stavili« i imao bi »glavnije načelo braniti našu narodnost i njezine interese protiva vlade i tuđi i domaći neprijatelja«; na tom, zacijelo, prvom sastanku, gdje su narodnjaci trebali donijeti konkretnu prijedlogu za pokretanje novina, plan nije bio prihvaćen. Taj sastanak održan je 23. studenog 1860. ⁶⁵

Narodnjaci nisu ipak napuštali misao o novinama. U siječnju 1861. Monti je uputio javnosti apel da se u tu svrhu sakupe novčana sredstva: »Njekoliko rodoljuba smisliše dakle sakupiti novaca za dostignuti te svrhe i podpomoći svetoj pravdi i narodnosti naše [. . .] Svaki Dalmatin kome čuvstva nisu sasvim pokvarena podporiti će novcem namjere ovi rodoljuba«. ⁶⁶

Iza svih zahtjeva i poticaja za pokretanje narodnog glasila stajala je određena grupa narodnjaka, u kojoj se tada nitko nije osobito isticao. Nije poznato koji su se narodnjaci nalazili u toj užoj, aktivnoj grupi; možda su u njoj bili Vojnović, Perišić, Monti, Morpurgo, Danilo i Pavlinović koji je boravio blizu Splita. Pišući o pripremama za pokretanje lista Monti kaže: »Dogovorili smo

⁶² Isto djelo, 312.

⁶³ I. Grgić, L. Monti, *Mogućnosti* 2, 1962, 187.

⁶⁴ Isto djelo, 187-8.

⁶⁵ Usp. i V. Novak, n. dj. *Zadarska revija* 4—5, 1961, 246. Ne možemo se složiti s autorovim pretjeranim zaključcima koje je iznio o izuzetnoj Nodilovoj zaslugi za pokretanje novina; mada je ona bila velika, ne smijemo njegov udio preuveličavati (vidi bilj. 68).

⁶⁶ Navedeno prema I. Grgiću, *Iz doba narodnog preporoda*, *Zadarska revija* 4, 1960, 276.

se mi nekoliko mladih prijatelja [. . .]«, odnosno »nekoliko rodoljuba smisliše [. . .]«, a Nodilo, spominjući početak »Il Nazionala«, piše u pismu V. Kisiću: »[. . .] u početku narodne borbe bilo je u Splitu hrvatskih mladića jedno dva-desetak, a među njima i ja [. . .]«. Prema svemu, dakle, sigurno je da je tada postojala uža grupa svjesnih narodnjaka koje povezuju ista narodna načela i koji svesrdno rade na pokretanju novina.

Međutim, sve do Nodilova dolaska narodnjaci su tek prolazili kroz pripremnu fazu — bili su to počeci konstituiranja, upoznavanja i osmišljavanja preporodne djelatnosti. Nije samo urednik nedostajao. Narodnjaci iz Splita morali su se povezati s istomišljenicima iz drugih gradova da upoznaju svoje mogućnosti i steknu smjelost, te osiguraju ekonomsku podlogu za pokretanje lista. Splitska rodoljubna grupa nije to mogla sama učiniti. Dakako, nije bilo jednostavno naći urednika; to je trebao biti mlad i odvažan čovjek, učen i vrijedan, dobar stilist i spreman da se žrtvuje za narodne ideje. Upravo je Nodilo bio takav, ali u doba tih priprema on je bio u Beču i na njega, zacijelo, nisu tada pomišljali.

Pavlinović je tada surađivao u zagrebačkom »Pozoru« i u »Glasniku dalmatinskom«. Iz Montijeva dnevnika izlazi da se on primio uredništva jednog almanaha na narodnom jeziku.⁶⁷ On je također sudjelovao u pokretanju glasila, ali nije poznato da li je nešto slično poduzimao prije Nodilova dolaska i podnošenje molbe. Sigurno je samo to da pokretanje »Il Nazionala« nije bilo djelo pojedinaca,⁶⁸ nego grupe splitskih narodnjaka, koji su očito imali dovoljno odvažnosti, ali kojima su bili potrebni savjet i novčana pomoć.

Na početku 1861. narodnjaci su poduzeli odlučne korake. U travnju te godine sastao se najzad u Zadru prvi Zemaljski sabor, u kojem je većina pripala autonomašima. Tom su se prilikom izabrani narodnjaci iz svih dijelova Dalmacije upoznali i izmijenili mišljenje, te počeli stvarati plan o zajedničkoj akciji. To je početak njihova sustavnoga političkog rada i organiziranja. Narodno glasilu je novonastaloj stranci postajalo sve potrebnije, pa je sigurno da su i o tome raspravljali. Sabor je zasjedao svega 16 dana. Kada su se poslije uzaludnog odlaska u Beč narodni zastupnici vratili, pokretanje lista pokazalo se neophodnim preduvjetom za dalji uspješni rad. Taj zadatak obavila je splitska grupa narodnjaka, ali pri tom, očigledno, nisu više bili sami — poslije zasjedanja Sabora počeli su istupati organizirano.

Po završnim ispitima Nodilo nije odmah krenuo kući; u Beču je ostao do kraja travnja jer nije imao novaca da plati putne troškove, i tek kada mu je ministarstvo aktom od 30. travnja 1861. odobrilo u tu svrhu 50 fiorina,⁶⁹ mogao je krenuti u Split, kamo je stigao na početku svibnja. Prva mu je briga bila da se zaposli. Obratio se na istu gimnaziju gdje je 1856/7. bio pomoćni učitelj. Direktor F. Franceschi ponudio mu je da privremeno zamijeni odsutnog profesora A. Svilovića. Na dužnosti suplenta stupio je 13. svibnja i ostao ondje do

⁶⁷ Isto djelo, 277.

⁶⁸ Često se neispravno navode pojedini narodnjaci kao glavni pokretači. Pojedinaac tada nije mogao ništa osobito postići; čak je i splitska grupa mogla prići neposrednom osnivanju vlastitih novina tek pošto se povezala s drugim narodnjacima u Dalmaciji.

⁶⁹ I. Grgić, n. dj, Zadarska revija 4, 1960.

kraja školske godine — do 31. kolovoza. »Toga dana je njegova služba prestala te mu je na završetku odjednom likvidiran honorar za cijelo vrijeme službe.«⁷⁰ Za to vrijeme izdržavao ga je, kao i mnogo puta prije, njegov brat.

Uskoro nakon svoga povratka Nodilo je razvio veliku aktivnost u splitskoj grupi narodnjaka. Svoje poglede probuđena liberala nije krio, pa ih je iznosio i u gimnaziji odgajajući gimnazijalce u narodnom duhu. Odmah je pokazao živ duh, smjelost i volju da se posveti preporodnoj djelatnosti. Kako je najteži problem, u vezi s pokretanjem narodnih novina, bio u izboru urednika, Nodilo je dosao u pravo vrijeme. Poznavanje jezika i izvanredna učenost, te spremnost da se tog odgovornog zadatka primi, bili su presudni kada su splitski narodnjaci, zacijelo u saglasnosti sa zadarskima, odlučili da bude prvi urednik njihovih novina.⁷¹

Kada je Nodilo 1911. pisao V. Kisiću kako je došlo do osnivanja »Il Nazionala« naveo je: »U početku narodne borbe bilo je u Spljetu hrvatskih mladića jedno dvadesetak, a među njima i ja. I u Zadru i u Spljetu osjećala se živa potreba, da se na talijanskom jeziku pokrene jedan list protiv ondašnje talijanske štampe. Ja sam tada bio učitelj historije po svršenim u Beču ispitima, ali otpušten⁷² iz gimnazije nakon jedne godine supleture zbog toga, što sam pristao uz stranku takozvane aneksije. U krugu tiješnjih mojih znanaca cijenilo se, da ja znam prilično pisati talijanski, pa je došlo do sporazuma sa Pavlinovićem, Klaićem i Ivanom Danilom, kako bih ja preuzeo uredništvo talijanskog lista, sa hrvatskim prilogom, biva 'Nazionale' i 'Narodni list'«. ⁷³

Prema novijim istraživanjima ti su se događaji odvijali nešto drugačije, što ne znači, kako ćemo vidjeti, da su u suprotnosti s Nodilovim pismom, iako nisu s njim potpuno istovjetni.

Nodilova je služba tormalno prestala 31. kolovoza, ali je on čitavo ljeto živio u neizvjesnosti da li će ga iduće školske godine ponovo primiti, jer su u gimnaziji bila poznata njegova politička gledišta, a njegova je djelatnost, koja je srednjoškolce poticala na bunt, bila osuđivana. Znajuci sve to nije se nadao da će ga zadržati i dalje. Osim toga je njegova privremena služba prestala, a da on nije obaviješten je li ponovo primljen.⁷⁴ Naime, pod na nevkom 2. studenoga direktor gimnazije je zatražio od Namjesništva da za šk. god. 1861/62. postavi novog suplenta na mjesto Lovre Škarice koji je obolio i bio pred penzijom, a za upražnjeno mjesto predložio don Matu Zanonija.⁷⁵ Nema sumnje da

⁷⁰ Isto djelo, 278.

⁷¹ I. Grgić, Iz doba narodnog preporoda, Zadarska revija 9, 1960. Usp. i V. Novak, n. dj, Zadarska revija 4—5, 1961. i od istog autora: Natko Nodilo — istoričar, mogućnosti 5, 1962.

⁷² Na temelju ove Nodilove izjave u historiografiji se uvriježilo mišljenje da je on doista bio otpušten. Na temelju istraživanja I. Grgića ta se ocjena donekle ispravila.

⁷³ Novo doba, 5, 1922, 115, 2—3, Dva pisma Nodilova. Ova dva pisma koja su objavljena u povodu desetogodišnjice smrti N. Nodila, u posjedu su, uz ostala pisma iz kasnijeg vremena, prof. Vladimira Rismonda koji mi ih je blagonaklono dao na uvid. Ovom mu se prilikom toplo zahvaljujem.

⁷⁴ Ne možemo prihvatiti pretpostavku V. Novaka »da je Nodilo školske godine 1861/2 nešto oko mesec dana radio u školi, a saznajući kako o njemu misle o policiji, dao ostavku«. (Zadarska revija 4—5, 1961, 244).

je upoznao Nodilova narodna načela i njegovo — kako Nodilo piše — pristanje »uz stranku takozvane aneksije«. Ne znamo pouzdano da li je direktor bio protiv novog pokreta, ali svakako nije bilo uputno zadržati nastavnika kao što je bio Nodilo, koji se zdušno zauzimao za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i za buđenje nacionalne svijesti; i za samog je direktora bilo opasno da u školi predaje, pogotovu društvene predmete, profesor sklon Narodnoj stranci.

Nodilo nije bio posve u protivurječju kada je pisao da je iz gimnazije otpušten. Pošto mu je istekla privremena služba, podnio je molbu Namjesništvu za mjesto suplenta u gimnaziji.⁷⁶ Iako je direktor predložio drugog suplenta, šef odjela za prosvjetu u Namjesništvu odlučio je da na to mjesto imenuje Nodila, koji je »osposobljen od strane ispitne komisije u Beču«. Sigurno da direktor Franceschi nije Namjesništvu iznio svoje mišljenje koje je o Nodilu stekao u tri mjeseca njegova nastavničkog rada, jer u protivnom ne bi ono prihvatilo Nodila, koji je tako, protiv direktorove volje, bio imenovan suplentom. Za to dopisivanje i odluku Nodilo nije znao, ali je on već prije odlučio da se primi uredništva narodnog glasila, jer je 7. studenog 1861. podnio molbu Policijskoj direkciji u Zadru da odobre izdavanje »Il Nazionala«, kojem će on biti glavni urednik.⁷⁷ O tome je D. Politeo točno pisao: »Kada je začeta misao, da se zasnue narodno glasilo, on [Nodilo; P.K.] je bio u Splitu bez službe, pošto ga baš radi njegovih narodnih osjećaja i načela niesu htjeli da potvrde na mjesto suplenta, koje do tada bijaše zauzimao [. . .]. Pavlinović, koji je poznavao i cijenio Nodila kao svoga saučesnika, pristao je prvim zanosom na predlog da urednik novoga glasila bude Nodilo«.⁷⁸ Njega tada izdržava brat i on je ponajviše boravio u Segetu. U Trogiru okuplja mlade rodoljube, a zajedno sa splitskom grupom narodnjaka pripremaju se za konačnu odluku da pokrenu glasilo. Nodilo je u toj grupi bio veoma aktivan, a kako je bio privremeno nezaposlen, očito da ih je poticao i bio jedan od glavnijih organizatora. Da bi se narodnjaci odlučili da tako odgovorni zadatak povjere Nodilu, on je kroz tó vrijeme trebao da dokaže svoju sposobnost i požrtvovnost. Odluku da pokrenu list, te da Nodilo bude njegov glavni urednik, narodnjaci su morali donijeti tijekom prve polovine mjeseca listopada.

Kada mu je javljeno da je postavljen za suplenta, Nodilo je podnio ostavku na službu. Njegova ostavka na naknadno ponuđeno mjesto bila je logična odluka svjesna i odlučna liberala koji je do tada, a i cijelog života, slijedio glas svoje demokratske svijesti. O njegovu stajalištu, s tim u vezi, postoji još jedan podatak: »Interesantan je, kao još jedan dokaz Nodilova ispravna i beskompromisna nacionalno političkog stava, da je koncept molbe upravi policije za odobrenje pokretanja 'Nazionala' napisao na poleđini originalnog dekreta o otpuštanju iz službe narodnjaka i Nodilova prijatelja ing. Roka Slade-Šilovića

⁷⁵ I. Grgić, Iz doba narodnog preporoda, Zadarska revija 9, 1960, 278.

⁷⁶ Ovo se protivi mišljenju da je Nodilo tada radio u gimnaziji, jer u protivnom ne bi podnosio molbu (vidi bilj. 74), a osim toga je tada često boravio u Trogiru, dakako bez službe.

⁷⁷ Usp. S. M. Traljić, Natko Nodilo kao urednik Narodnog lista, Radovi Instituta JAZU u Zadru VIII, 1961; I. Grgić, n. dj, ZR 9, 1960.

⁷⁸ D. Politeo, Izabrani članci, Predgovor CCLXXVI, Tuzla 1901.

iz Trogira. Taj dekret, na čijoj se poleđini nalazi tekst molbe napisan Nodilovim rukom, nosi datum 21. X 1861, a potpisan je od namjesnika baruna Mamule.⁷⁹

Da bismo još bolje upoznali njegovu političku orijentaciju, citirat ćemo izjavu v.d. okružnog poglavara Alesanija u odgovoru od 30. studenoga 1861. na upit o Nodilovu političkom stajalištu, koji je poslala Policijska direkcija Okružnom poglavarstvu u Splitu da dade mišljenje o osobi molioca za izdavanje »Il Nazionale«. Alesani piše da je Nodilo »izuzetno talentiran i obrazovan mladić. Pošto je napustio teologiju, odao se nastavničkom zvanju te je kao nastavnik pokazao vatren karakter i pretjerana načela (un carattere esugerato e principii esaltati), osobito što se tiče vjere i politike, zbog čega se smatra pogibeljnim za odgoj omladine koju poučava. Fanatičan pristaša sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, on vrši ne mali utjecaj na svoje sumišljenike, pa je zbog toga njegov boravak u ovom gradu opasan.«⁸⁰

Alesani je 21. prosinca 1861. dao i drugi izvještaj o Nodilu i to predsjedništvu Namjesništva. U njemu piše da je Nodilo dao ostavku na službu suplenta te da ga izdržava brat Ivan, župnik iz Segeta, a zatim nastavlja: »Nodilo, s obzirom na svoj karakter spada u onu vrstu podanika, u pogledu kojih je u interesu državâ da njihov broj, a pogotovu njihov utjecaj u bilo kome smislu na stanovništvo, budu što više ograničeni.«⁸¹

To najbolje svjedoči kakav je tada bio Nodilo — narodnjak, koji slobodno i potpuno otvoreno iznosi svoja liberalna gledišta. Nije nemoguće da je te podatke o Nodilovu karakteru dao i direktor gimnazije koji mu nije dio naklonjen. Prihvativši se uredništva i odbivši suplenturu — jer nešto drugo, prema svojoj savijesti, nije ni mogao učiniti — on je prihvatio izuzetno težak, odgovoran i politički opasan posao, pun neizvjesnosti. Tada je bilo nesigurno i to da li će mu molba za izdavanje lista biti uopće odobrena. I opet mu je tada u tom, očito mučnom, trenutku pružio pomoć i svesrdnu podršku njegov brat. Pristajući da bude glavni i odgovorni urednik lista, Nodilo je mislio da na taj način ispunjava svoju građansku dužnost.⁸²

Poslije dugih priprema, narodnjaci su Nodilovim podneskom Policijskoj direkciji za izdavanje »Il Nazionale« prešli 7. studenog 1861. na zakonom propisane pripreme za njegovo izlaženje. Nakon provjere političkog stajališta molitelja, a zacijelo i ostalih narodnjaka, Ministarstvo policije u Beču, koje je o tome odlučivalo, donijelo je 4. siječnja 1862. odluku da se molbi udovolji, i ta je odluka u veljači 1862. uručena Nodilu.⁸³

2. Narodnjaci su odlučili da »Il Nazionale« izdaju u Zadru, i ta je odluka bila opravdana i nužna. Iako bi im u Splitu, na koji su u početku pomišljali, bilo uz potporu i materijalnu pomoć V. Morpurga lakše, ipak su izabrali glavni

⁷⁹ J. Grabovac — Vl. Rismondo, Ličnost Natka Nodila u Dalmatinskom preporodu, 13, bilj. 24; Polemika Nodilo — Tommaseo, prijevod Vl. Rismonda, Split 1961 (dalje: Polemika Nodilo — Tommaseo).

⁸⁰ Navedeno prema I. Grgiću, Iz doba narodnog preporoda, Zadarska revija 4, 1961 (dalje: Polemika Nodilo — Tommaseo).

⁸¹ Isto djelo, 279.

⁸² Il Nazionale, 27, 31. V 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 28.

⁸³ I. Grgić, n. dj., Zadarska revija 9, 1960. Pretpostavka V. Novaka o pomoći I. Kukuljevića i I. Mažuranića da se odobri izdavanje lista »Il Nazionale«, nisu točne. Usp. V. Novak, ZR 4—5, 1961, 247—8.

grad Dalmacije — političko i upravno središte, sjedište pokrajinske vlade, Zemaljskog odbora i Sabora. Bilo je upravo neophodno u tom centru započeti neravnu političku borbu protiv moćne autonomnaške stranke.

Narodnjacima nije bilo lako namaknuti novčana sredstva da bi mogli u normalnim uvjetima pokrenuti »Il Nazionale«.⁸⁴ Trebalo je osigurati plaću uredniku, naći prostoriju za uredništvo, namaknuti novac za štampanje i poštarinu, a javnom tužiocu položiti kauciju od 2 500 forinti. Materijalne troškove osigurali su neki poduzetnici skloni narodnjačkoj intelegenciji koja je u taj pothvat mogla uložiti samo svoju sposobnost i djelatnost na nacionalnom osvješćivanju. Novčana sredstva za pokretanje lista osigurana su putem dioničke glavnice. Obilnu pomoć dali su tada listu kao i kasnije tijekom njegova izlaženja, Morpurgo i Strossmayer; prvi je ne samo novčano već i savjetima pomogao da se osigura izdavanje lista.⁸⁵

Troškovi oko izdavanja bili su prvih godina izlaženja veliki i list je već od početka trpio zbog noćane oskudice. Te se krize pojavljuju iz godine u godinu. Nodilo, Klaić i Pavlinović morali su uložiti veliki napor tražeći novac da bi list održali; dakako, najveći teret preuzeo je glavni urednik. To je bio izuzetno naporan posao, a uz financijsku nesigurnost lista uskoro su započeli i sudski procesi, što je opet najviše pogađalo Nodila kao glavnog i odgovornog urednika.⁸⁶

»Il Nazionale«, je od početka imao brojne dioničare; međutim, troškovi su bili veći od prihoda, pa je Nodilo mislio da bi se troškovi smanjili ako bi list dobio vlastitu tiskaru. U tom slučaju ne bi se samo smanjili troškovi za izdavanje, već bi se moglo zaraditi na štampanju drugih djela i tako osigurati izlaženje lista. »Il Nazionale« je do broja 33/1863. tiskan u štampariji Demarchi-Rougier, do broja 54/1866. kod Šime Anića, a zatim u vlastitoj tiskari. Prilikom osnivanja tiskare Nodilo je po nagovoru prijatelja preuzeo njezino vlasništvo, pa je to nominalno vlasništvo zadržao neko vrijeme i nakon što je napustio uredništvo i postao profesor u zadarskoj gimnaziji.

Prvi broj »Il Nazionale« izašao je 1. ožujka 1862; u njemu je i uvodnik »Programma del Nazionale« koji je potpisao N. Nodilo kao urednik. Dakako, izašao je i prvi broj priloga — »Narodni list«. Dok je »Il Nazionale« pisan klasičnim talijanskim jezikom, dotle se u hrvatskom prilogu opaža da je narodnjacima bilo teško pisati narodnim jezikom, što su oni činili s puno barbarizma i sintaktičkih pogrešaka. To se opaža već na samom »Programu«, koji je izašao na talijanskom i hrvatskom jeziku.

U tom »Programu« Nodilo piše: »Tko prouči u povijesti nasliedovanjem viekovah razvitak uljudnosti europejske, nadje da svaka miena njezina s viencem novih misli objavljuje nove potrebe, koje su pristupile obitelji čovičanskoj [...]. Narodienie današnie, pokle je na dugo zaostalo mlaiše, došlo je već u godine, i pita toliko slobodi, koliko je potrebito [...].« da bi se mogao razviti »sviet čovičanske uljudnosti [...].«, jer se u čitavoj Evropi osjećaju liberalna i demokratska načela; zato svi narodi koji hoće da osjete uljudnost iščekuju »do-

⁸⁴ Usp. S. M. Traljić, n. dj.; I. Grgić, Iz doba narodnog preporoda, Zadarska revija 4—5, 1961; B. Zelić-Bučan, Poteškoće financiranja »Narodnog lista« (1862—1873), Split 1965, Izd. Historijskog arhiva, sv. 5.

⁸⁵ D. Kečkemet, V. Morpurgo. Mogućnosti 1. 1963.

⁸⁶ S. M. Traljić, n. dj., i u prilogima V. Novaka.

punjenje slobode državne, bogoštovne i narodne. U tom obćem ganuću valjalo je da se objavi i u Dalmaciji glasilo nadahnuto samo korišću našega puka i da zaprosi za njega zraka i vidika, pomolivši otvoreno svietle boje narodne zastave«.

Nodilo ističe, nadalje, da su narodnjaci »Slavjani rodnom, srcem i neporečenom ljubavlju mile otačbine«. Oni stoje na načelu opće slobode i prirodnog prava, iz čega izlazi da »svaki čoviek ima na podpuno razgojenje« slobodu koja je za svakoga ista, ali koja nameće dužnost »da se tudje pravice nevriedja [...] Osebuje slobode, koje zovemo bogoštovnom, državnom, narodnom, teknu sve iz onoga vriela; i jesu kano posljedice koje se vuku iz onoga načela vrhovnoga«. Sloboda je stvorila svu velelijepnost genija u slobodnim državama, a kad je nje nestalo, »potamnila je na mnoge viekovah luč književnosti, umjetnosti i uljudnosti; dok opet isti uzroci dovode ova dobra, da njihovim povratkom razvesele opet sviet uljudni.«

Već u tom prvom Nodilovu pisanom tekstu očigledan je utjecaj evropskog duha koji on spaja s izrazito demokratskim načelima. Ako u određenom društvu nema sloboda koje proizlaze iz prirodnog prava, ono se, prema njegovu gledištu, ne može razvijati, napredovati, kretati k uljudbi i općem probitku. Zbog toga piše: »Mi nazivljemo našoj otačbini, da radom plodonosne slobode i ona ožive na novi život; i da slobode, koje nam je naviestila carska povelja, po izvršujućem praviteljstvu stvore se saviestna dielom. Onda neće biti već priečanja o narodnom značenju naše kraljevine; nego će ona posiesti, kao zakoniti gospodar, svoju neporecivu pravicu.«

U skladu s prirodnim pravom i općom slobodom, Nodilo piše da je »pleme slavjansko savezno nedriešivim uzljem jedne krvi i jezika i neprekidna zemljišta, po kojih se narodnosti diele«, te u ime tog naroda traži »podpuno uživanje pravicah ustavnih sloboda sadruženja, slobodne rieči, slobodna tiska«. U ime »slavjanskog« naroda zahtijeva »slobodu cielu za svakoga, a da se ukine svako pritiskanje, nam ili komudrago drugom štetno: jedna mjera za svakog, bit će uvijek naša zastava«.

Nodilo se pri tom dotiče i vjere, te smatra da crkva treba biti neovisna o svjetovnoj vlasti, jer tako bi nestalo »svake mržnje među katolicimi i pravoslavnicimi; stopivši se u ljubavi obće otačbine«. Prema tome, znao je — i na samom početku to istaknuo — da se samo u slozi jedne i druge vjere, Hrvata i Srba, može zajedničkom djelatnošću postići napredak u Dalmaciji te ujedinjenje s Hrvatskom i ostalim »Slavjanima«.

Iako je ustavni zakon u Austriji iznevjerio nade narodnjaka, ipak Nodilo piše: »Slavjanim je živa korist da Austrija bude ujedinjena i jaka, ali i takova, da izpuni pravedne želje različitih plemenah, koja u njoj prebivaju, bez pretežanja jednog naroda nad drugim. Onda će i nami slavjanim dalmatinskim biti dopušteno stegnuti tiešnjim uzljem svezu, koja nas do sada veže s našom braćom Hrvatskom samo po krvi i po jeziku.«

Nodilo konstatira, dakle, da je narodnost u Dalmaciji slavenska, ali da su joj braća Hrvati s kojima se ona želi sjediniti, jer »Hrvati govore i pišu našim jezikom [...] oni su niekada dielili s nami zgode i udes isti u sreći i nesreći; oni su sahranili neporušene diedinske slobode, za kojimi bio je ugasio na dugo vrieme i samu želju u dalmatinskih srdcih [...]« Prema tome, zahtijevao je dr-

žavnu zajednicu s Hrvatskom, ali je u isto vrijeme — jer mu to nalažu narodnosti u Dalmaciji i njegova »slavjanska« ideologija — želio dublju vezu između Hrvata i Srba koju je tražio ne samo u političkoj suvremenosti stvaranjem »slavjanske« nacionalne svijesti nego i u davnoj zajedničkoj prošlosti. Zato piše da su Hrvati »sa Srbim od koljena do koljena ostavili u junačkih pjesmah uspomenu stare slave i staroga imena, koje nam je svima jamstvo bolje budućnosti [...]« Ovu misao do koje je došao još za vrijeme školovanja, kad je po nagovoru Pavlinovića čitao narodne pjesme, Nodilo neće napustiti do kraja života. Proučavajući narodne pjesme nije samo došao do spoznaje zajedničkog narodnog duha u Hrvata i Srba nego je u tim pjesama nalazio i obilje narodne snage i uma. Kasnije će to opširnije izložiti u knjizi »Stara vjera Srba i Hrvata«, gdje je komparativnom analizom poganske religije došao do zaključka da su njihovi pređi bili duhom snažni i umni kao i drugi evropski narodi. Tim je dokazom kanio potkrijepiti svoje uvjerenje da su Hrvati i Srbi sposobni ući u evropsku kulturnu zajednicu.

Nodilo zatim u »Programu« piše da Hrvati »pružaju nam bratimsku zajednicu« i, kada traže da se Dalmacija sjedini s njima, ne misle pri tom »da mi zbacimo naše običaje, da porušimo naše nastave, da zaboravimo drugi jezik, što je u Dalmaciji napredniji u učenosti [...] Pitaju nas da se povratimo na maticu, okriepivši se ćutjenju naše narodnosti«, traže da se poštuje »ona manjina od 15 tisuća koji govore talijanski u našoj zemlji; njihove su nam pravice svete, i bile bi svete da je njih još manje na broju [...]«. Slaveni »zato zahativaju jednakost i pravo za oba jezika [...] Hoće li jedan narod četristo tisućah dušah gledati da mu krasni jezik navieke ostane sirota? [...] Na ove uviete, ali samo na ove, mi, zahvalni na odgojenju talijanskoj uljudnosti, priljubljeni veće nego tko misli našoj pomateri, pružiti ćemo ćedno ruku protivnoj stranki da začnemo napriedak uljudni našega puka buduć sinovi iste zemlje [...]«

Nodilo se tu otkriva u cijelosti kao izgrađeni liberal, koji u sebi spaja elemente prosvjetiteljstva i primjese romantizma. I već u tom prvom članku pokazuje se više ideologom nego političarom. Iako mu nije nedostajalo političkog realizma i pomnog raščlanjivanja povijesnih zbivanja, što je tijekom svoje uredničke djelatnosti jasno izrazio, ipak, proučavajući njegova gledišta o društvenom razvoju i budućnosti Hrvata, odnosno Južnih Slavena, uočavamo da mu je ideja »neminovnog« progressa uvijek važnija od same društvene i povijesne zbilje. Nije to činio zato jer je bio idealist. Naprotiv. Uz društvenu i povijesnu realnost, koju nije zanemario, prihvaćao je etička načela i vjerovao da društvo — pogotovu otkada su se u evropskom društvu pojavile liberalno-demokratske snage — treba da se izgrađuje slobodno i »uljudno«. Zato i piše o utjecaju talijanske kulture u Dalmaciji i odaje joj priznanje, te nastavlja: »Zaboravit ćemo srđbe, mržnje, nepodobnosti sve, na koje su zahitili suprot nami nieki naši protivnici državni [...] Paće od ovoga ćasa dati ćemo listu izgled pregovaranja uljudna i mirna, kako se pristoji ljudim, koji vieruju temeljito u svoja načela i gledaju pouzdano u budućnost«.

Društveni napredak, mislio je, doveo bi do lićne i opće ćudorednosti, a pravedna razdioba dobara ojaćala bi ljudsku svijest. »Stvarne koristi naše kraljevine pritegnuti će k sebi osobiti pozor; tim jaće, što se štednja mnogovrsno

dotiče s čudorednošću i državnošću. Uzmnoženje i pravičnije razdieljenje stvarih potrebitih življenju i podobnih uživanja, uklanja brizi i nevolji toveći broj gradjanah, ujača jim saviest, i čini ji tovrjednije ovršenju pravica državnih, koje su nova vriemena udielila, ili će udieliti našoj otačbini.«

U Dalmaciji se još — konstatira Nodilo — nisu otvorili svi izvori (dakle bi poteklo bogatstvo. Narodna će svijest ojačati upoznavanjem najprije svoje vlastite a zatim strane vrijednosti. Književnosti je, pri tom, pridavano posebno značenje. Na kraju završava: »I samo se znade da će nam milo i drago učiniti svak, a navlastito naša mladež, kojoj gori srce za otačbinom slavjenskom, ako nas uzpomaže svojim perom u ovom listu. Razlikost u mnijenju, ako ne bude zasiecala u načela, po kojih se ovi list narodnim naziva, neće zakratiti, da se pismo izdade na svietlo; jer smo mi čvrsta, ali ne robska četa; a iz slobodnoga suradnja raznih mislih očekamo [očekujemo; P. K.] da kriesne jasnija svietlost našim načelim. Koji budu sudielovali našoj radnji, uviešiti će se da su izpunili strogu dužnost građanina slobodna [...] jer budućnosti snage i napriedka narodnoga stoji u budućnosti snage i napriedka svačijega«.

Taj je program u mnogočemu istovjetan s Montijevom raspravom o novinstvu,⁸⁷ što znači da je on i ideološko-politički program Narodne stranke, ali je Nodilo unio u njega i svoja nacionalna, sociološka i filozofska načela, od kojih nije odustajao ni kao urednik lista niti kasnije kad je naučno izgrađivao svoja gledišta. Bio je uvjeren da se kulturnom djelatnošću jača ljudska svijest i čudorednost, pa se na taj način dolazi do društvenog progresa. Po njegovu mišljenju, lična korist i društveni napredak usko su povezani s čudorednošću i državnošću.

Nodilo je program Narodne stranke izgradio na ovim načelima: federalizam (ravnopravnost svih naroda u Austriji), državno okupljanje hrvatskih zemalja (prema načelu prirodnog prava), narodnost i jačanje nacionalne svijesti, te ravnopravnost hrvatsko-srpskog jezika s talijanskim. Time je širu javnost počeo upoznavati s načelima Narodne stranke, koje je nadahnua snagom svoje učenosti i ideologije. Dobro je poznavao političke koncepcije splitskih narodnjaka, pa se njegova politička ideologija nadograđuje na njih.

Nodilova zasluga za uspjeh narodnog preporoda u Dalmaciji je velika. Njegovi su članci sadržajem, bogatstvom misli, tolerantnim pristupom i svojim stilom već u samom početku preporodne djelatnosti snažno utjecali na čitateljstvo. Kao urednik »Il Nazionale« stvorio je solidnu osnovu na kojoj je Narodna stranka gradila svoj politički program i uspjeh. Njezin uspjeh, a time početak i razvoj moderne hrvatske nacionalne svijesti u Dalmaciji, ovisio je dobrim dijelom o uspjehu njena glasila.

»Il Nazionale« je bio uređivan slično kao i tadašnji listovi vani. Osim uvođenika sadržavao je članke od opće važnosti, dopise, vijesti iz raznih listova, iz Monarhije i drugih država, a u podlistku zanimljive priloge iz književnosti, povijesti, ekonomije i zemljopisa. »Premda fizionomija jednog lista ne zavisi samo o glavnom uredniku« — ispravno primjećuje S. M. Traljić⁸⁸ — »ipak najveći teret oko uređivanja lista valja pripisati njegovu uredniku Natku Nodilu. Nje-

⁸⁷ L. Monti, Degl'intenti del giornalismo in Dalmazia, Annuario Dalmatico II, 1861.

⁸⁸ S. M. Traljić, n. dj., Radovi Instituta JAZU u Zadru VIII, 1961, 125.

gova je dužnost bila ne samo pisanje i organizacija ostale suradnje nego još i pitanje materijalne strane. On je odgovarao za sve nepotpisane članke kao i za druge, ako nije htio otkriti autora kad se taj potpisivao samo šifrom i incijalima. Zato je imao sudbenih progona.«

Uvodne članke je najčešće pisao sam Nodilo, a ponekad Pavlinović i Miho Klaić. Uz njih su glavni suradnici bili K. Vojnović, N. Pucić, L. Monti, M. Ban, N. Gradi i drugi. Nodilo je u polemici s Tommaseom, u 27. br. »Il Nazionale«, pisao: »[...] izričito izjavljujem da su radovi u 'Nazionalu' koji ne nose oznake, izuzevši dva politička i uvodnik u 7. broju, koji zbog nepažnje nisu bili označeni jednim M., od mene Natka Nodila [...]« Ipak nisu svi nepotpisani članci, a pogotovu to vrijedi za dalje brojeve i godišta, potjecali od glavnog urednika, jer su i drugi ponekad objavljivali članke bez svog imena.

Dok je u talijanskom dijelu lista surađivalo dosta učenih narodnjaka, bogatih duhom te vještih talijanskom jeziku i izričaju, dotle je njegov prilog na hrvatskom jeziku nailazio u početku na velike teškoće. Malo je bilo narodnjaka vještih hrvatskom književnom jeziku. Talijanski dio lista obraćao se inteligenciji i krugovima građanskog društva da bi u njima razbudio narodni osjećaj, a hrvatski prilog obraćao se s istom svrhom seljaštvu. Kako je, međutim, veliki dio seljaka bio nepismen, na njih je trebalo drukčije djelovati, pa je tek živa riječ narodnjaka imala kod njih više uspjeha.

»Narodni list« uređivali su u početku I. Danilo, M. Pavlinović i K. Ljubić. Taj je prilog izlazio u svakom drugom broju »Il Nazionale«. Narodno glasilo bilo je otvoreno svakom i Nodilo je stalno pozivao na suradnju, pa je tako tijekom izlaženja rastao broj suradnika i u njegovu talijanskom i hrvatskom dijelu. Poziv na suradnju naišao je na velik odjek kod omladine, prvenstveno u inteligenciji koja je bila oduševljena političkom borbom u Italiji.

Već u prvim brojevima nastavlja se polemika između narodnjaka i autonomaša. Budući da su sada imali svoje glasilo, narodnjaci su slobodno iznosili svoje ideje. Od 22. broja započela je polemika između Nodila i N. Tommasea. Povod je dala »La Voce Dalmatica« donoseći izvratke iz Tommaseovih pisama u kojima se on protivio sjedinjenju s Hrvatskom, zagovarao autonomiju Dalmacije i pisao o posebnoj slavensko-dalmatinskoj narodnosti.

Ova polemika odražava, osim osobnih političkih gledišta i originalnih misli obojice pisaca, političko-idejno stanje tadašnje dalmatinske inteligencije; to je, na jednoj strani, političko stajalište i izraz narodne svijesti u narodnjaka koji su spoznali svoju narodnu vrijednost i snagu, a na drugoj tragika odnarođena Dalmatinca, prognanika i čovjeka bez domovine, koji piše u ime odnarođenih autonomaša.

Tommaseo je, potaknut zahtjevima narodnjaka, napisao 1861. brošuru »Ai Dalmati«. »Poznat kao borac protiv ujedinjenja Dalmacije i Hrvatske (protiv fuzije koja u njegovim očima biješe konfuzija), Nikola Tommaseo nije nudio nikakva talijanska rješenja. Njegovi su se pogledi razlikovali od narodnjačkih po tome što je on Dalmaciju smatrao posebnom, u osnovi slavenskom nacijom, koja govori dva jezika (talijanski i hrvatski odnosno srpski) i ispo vijeda dvije vjere (katoličku i pravoslavnu). Po Nikoli Tommaseu, Dalmacija je zbog zemljopisnog položaja, zbog svojih povijesnih odrednica, a i zbog stanovitog broja Talijana i 'talijanski govorećih' građana, imala biti most

između Italije i slavenskog svijeta, te ravnopravna članica u budućoj jugoslavenskoj federaciji o kojoj je on ne samo sanjao nego i izričito pisao [...].⁸⁹

Tommaseo je bio i ostao protuslovna legenda, osebuja ličnost, koja ne dopušta da je olako ocijenimo kada je riječ o njegovu odnosu prema slavenstvu i Dalmaciji.⁹⁰ On je prvenstveno snažna umjetnička ličnost, a zatim tek politički ideolog. Osim toga, prognanik je koji nosi u sebi svu tragiku dalmatinskog intelektualca samoizgnanika, umjetnik koji tu zbilju u tijeku povijesnih događaja uvijek iznova doživljava i prema svemu se odnosi kako mu to povijesna zbilja nameće, čovjek koji se nigdje ne može smiriti i naći domovinu koju je do kraja života uzalud tražio.

Odlaskom u Italiju, gdje je narodni preporod bio u punom jeku, Tommaseo se najprije stidio svoga poluslavenskog podrijetla, da bi se kasnije ponovo vratio slavenstvu.⁹¹ Pošto mu nije uspjelo da se posve »očisti od ilirstva«, počeo je 1839. pisati hrvatskim jezikom, a šibenskom ikavicom.⁹² Upravo je tada, pod utjecajem znanstvenog interesa na Zapadu za slavensku kulturu u Dalmaciji, počeo da se s velikim marom posvećuje Dalmaciji i da s ljubavlju ističe ljepotu i vrijednost slavenskog jezika. Kod njega se pojavljuje ideja — poput Herdera i Kollára — da Slaveni imaju izvanredne kulturne sposobnosti i da im predstoji sjajna budućnost. Štoviše, htio je da evropska kulturna javnost pozitivno vrednuje slavenstvo, u prvom redu njegovo ilirsko podrijetlo. Tada on posebno ističe slavenske (ilirske) narodne pjesme, slavensku (ilirsku) naciju i ilirski jezik, nazivajući ga »najslađim i najbogatijim jezikom svijeta«.

Poslije posjete i otkrića nepoznate mu Dalmacije 1839. Tommaseo je prihvatio cijeli svoj rodni kraj i od tada se više ne naziva Talijanom, što, dakako, ne znači da i dalje nije volio Italiju. On prilazi ilirstvu, svome slavenstvu, Dalmaciji, ali bojažljivo i sa strepnjom za njenu budućnost. Upravo tada piše svoje »Iskrice« koje su tako snažno djelovale na mlađe Dalmatince, što mu je i Nodilo priznao: »Pa ipak mi, usprkos svemu ovome, sjećajući se da su, kad smo kao mladići sanjali o jednoj domovini, 'Iskrice' pridonijele da u nama odgoje osjećaj, koji neće uginuti, osjećaj za slavensku zemlju, sačuvat ćemo uvijek među dragim mladenačkim uspomnama ime Nikole Tommasea«.⁹³

Međutim, iako se Tommaseo vratio slavenstvu,⁹⁴ on ga ipak nije mogao potpuno prigriliti, i to zato jer je bio isuviše dugo pod snažnim dojmom talijanske kulture i nauke. To je i sam znao kada je 1853. pisao Kukuljeviću: »[...] ako pak pisah i pišem talijanski, to samo za to da u zemlji i u vremenu moga rođenja bijaše talijanski samo jezik upotrebljen tako u učilištima kao i u književnosti. Nije pak da se u sredi života nov život počinje [...]«⁹⁵ U svom zanosu on čita slavenske narodne pjesme i uči slavenske jezike, ali ipak misli

⁸⁹ I. Katušić, Vječno progonstvo Nikole Tommasea, *Republika* 12, 1972, 1333.

⁹⁰ Ne možemo se složiti s gledištem V. Novaka u njegovoj ocjeni polemike između Nodila i Tommasea; n. dj., *Zadarska revija* 4—5, 15—17. Odnos potonjeg prema Dalmaciji je mnogo složeniji i tom problemu treba pristupiti s više kritičnosti i opreza.

⁹¹ I. Katušić, Odlazak Nikole Tommasea, *Forum* 10—11, 1971.

⁹² I. Katušić, Povratak Nikole Tommasea, *Forum* 4—5, 1973.

⁹³ *Il Nazionale*, br. 22, 14. V 1862; *Polemika Nodilo — Tommaseo*, 23.

⁹⁴ Točnije bi bilo reći da se Tommaseo, po njegovu vlastitom mišljenju, vratio dalmatinskom slavenstvu i ilirstvu.

da ilirskom narodu još mnogo treba do nacionalnog formiranja, pa u svom dnevniku 1846. piše: »[...] tko zna kakve sve burne događaje treba da prožive [ilirski narodi; P. K.] prije nego postanu nacijom [...]«⁹⁶

Tommaseo se nakon 1848. ponovo javio 1860. kada je u Dalmaciji postalo aktuelno pitanje ujedinjenja i jezika. Bio je protiv ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom jer je Dalmatince smatrao posebnom narodnošću. Dalmacija bi trebala da bude mala, posebna i slobodna nacija koja će u jugoslavenskoj konfederaciji biti posebnom jedinicom, u zajednici s drugim Slavenima koji su joj srodni po običajima, jeziku i interesima. Od toga dalje nije išao; nije mogao shvatiti niti osjetiti povijesnu stvarnost u Dalmaciji i zahtjeve mladih preporoditelja. Ostao je u Dalmaciji stranac kao što je bio i u Italiji, a autonomaši ga, ipak, nisu shvatili kada su ga proglasili pobornikom talijanstva.

Da bi pobila stajalište narodnjaka iznesena u njihovu listu, »La Voce Dalmatica« je, među ostalim sličnim člancima, počela donositi i Tommaseove dopise u kojima je on, kako Nodilo piše, namjeravao dati »našoj domovini savjet koji mi ne smatramo da je koristan« pa »na nekim mjestima govori netočno o slavenskim stvarima«. Zbog toga »ćemo mu mi, u interesu onoga što nam se čini istinitim, odgovoriti onom čistom otvorenošću koju podava svijest onoga koji ima za cilj samo dobro svoje zemlje.«⁹⁷

Tommaseo je, naime, poslije uvođenja narodnog jezika u sudove savjetovao Dalmatince da ne žure s uporabom hrvatskog jezika. »Neka se«, piše on, »odredi jedan rok za uvođenje pučkog jezika u javne akte«, a dotle neka se okupe znalci slavenskog jezika »i neka se sporazume ne samo o pravnom jeziku nego o riječniku čitavog jezika«, ali pri tom savjetuje da se talijanski jezik iz javnih akata ne ukloni. Zagovarao je dakle, uporabu obaju jezika. Nadalje, on odriče Hrvatskoj bilo kakvo, a pogotovu historijsko pravo na Dalmaciju, te optužuje »Il Nazionale« što se poziva na historijsko pravo kad je riječ o ujedinjenju, ali mu Nodilo odgovorava da se narodnjaci pozivaju prije svega na nacionalno pravo. Tommaseo je izdvajao slavensku posebnost u Dalmaciji i Dalmatince uzimamo kao nacionalnu kategoriju. »Niti znam«, piše on, »koliko pruža dokaza htjeti učiniti Dalmatince, koji očito izgledaju pomiješani od više slavenskih plemena (ne računajući urođene i ostale), htjeti ih učiniti Hrvatima s razlogom što kažu oni da govore hrvatski [...] Tko je u stanju da malo bolje predviđa, taj će se sjetiti kako se Dalmacija nalazi u takvim prilikama da ne žureći se ne gubi, budući da domovina Vojnih Krajina nema ništa lijepa da joj za sada pruži, a čekajući mogla bi mnogo dobiti, zbog važnosti koju joj podava njezin položaj i njezini odnosi s civilnom Evropom, kojoj su do sada više i bolje poznati Dalmatinci nego Hrvati. Ali upasti u jednu neopreznu odluku moglo bi navući na se nove strane dominacije i spriječiti cvjetanje čitave južne Slavije.«⁹⁸ Poslije takvih »savjeta« uslijedila je oštra polemika.

Nodilo je u »Il Nazionalu« odgovorio da je sve to samo »loše prikriveni jal protiv svega onoga što se može u nas uzdići iz niskog položaja u kojemu se

⁹⁵ Obzorova spomen-knjiga 1860—1935, 138.

⁹⁶ Navedeno prema I. Katušiću, n. dj., Forum 4—5, 1973.

⁹⁷ Il Nazionale, 22, 14. V 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 20.

⁹⁸ La voce Dalmatica, 19, 1862: Odlomak jednog pisma N. Tommasea, prijevod VI. Rismonda, n.dj., 19.

nalazio slavenski svijet«;⁹⁹ osim toga, da autonomija Dalmacije nije takva kakvu prikazuje Tommaseo, a njegov savjet da Dalmacija pričuška neprihvatljiv je, jer razvoj događaja nalaže da se odmah djeluje. »Čekati bi se moglo samo onda kad bi nedjelatnost Dalmacije pretpostavljala nedjelatnost svih onih koji je okružuju; a stvar ne ide tako. Dalmacija ne može, u sadašnjim političkim okolnostima, gajiti nade o onoj širokoj autonomiji [...] Formulirajući na strogo politički način pitanje autonomije, za nju se radi ili da uđe u sklop Slavensko-njemačkih provincija [...] i prema tome, stopiti se sa zemljama koje potpadaju pod uže vijeće carstva, ili da se, naprotiv, priveže (kad je već pitanje aneksije viseće) uz krajeve koji su s njom homogeniji po plemenima koja ih nastavaju, i koji, zaštićeni od konstitucionalnih zakona kraljevstva sv. Stjepana, uživaju vrlo široku autonomiju ugarske županije. Jedna druga alternativa, koja se jedina još pretpostavlja, tj. alternativa jedne buduće aneksije italskom kraljevstvu, utopija je koju je osudio i sam Tommaseo u svojim spisima.«¹⁰⁰

Nodilo tu razmatra kako da se riješi pitanja o budućnosti Dalmacije — da li u uže austrijskom ili južnoslavenskom okviru ili aneksijom Italije. Od svih mogućih rješenja smatra najboljim sjedinjenje s Hrvatskom, što znači da se Dalmacija priključuje drugim južnoslavenskim narodima. Jasno je pri tom istaknuo želju mladih dalmatinskih patriota za zajedničkom državnom zajednicom s Hrvatskom. Osim toga, protivno Tommaseu, tvrdi da se hrvatsko društvo u mnogočemu promijenilo i kulturno preobrazilo. Prelazeći na problem jezika, Nodilo misli da u početku treba da u Dalmaciji ostanu dva jezika, ali da narodni jezik treba ubuduće biti jedini: »[...] mi bismo željeli, da bi se u sudaru dvaju jezika primio otvoreno kao nacionalni jezik ili jezik budućnosti jedan sam, budući da je nemoguće zamisliti narod bez jednog samog nacionalnog jezika, niti razvoj građanske svijesti bez naroda«.¹⁰¹ Dakle, jedan jezik u jedinstvenoj naciji, a otuda proizlazi i građanska svijest. Taj jezik je »lingua slava«, kako su narodnjaci tada u većini nazivali narodni jezik suprotstavljajući ga talijanskom.

Što se tiče dalmatinske posebnosti, odnosno zasebne slavenske nacije, Nodilo tu pretpostavku odlučno odbija: »Sad, dalmatinski narod može da bude jedna divna izmišljotina npr. za jednu saborsku većinu koja hoteći nasloniti svoje autonomiške aspiracije na jednu nacionalnu bazu, i ne nalazeći nijednu pozitivnu, stvara jednu imaginarnu, za svoju vlastitu upotrebu. Ali za onoga koji poštuje kao narod veliku ljudsku zajednicu, koja će slavna po podvizima, po književnosti i po velikoj individualnoj misiji u progresivnom razvoju ljudske obitelji živjeti život stoljeća, onaj će naziv ostati uvijek smiješan. Ako Dalmatinci hoće da zauzmu jedno mjesto među narodima, sad kad se Evropa nacionalno preobražava, neće ga zauzeti nikada kao Dalmatinci, nego, čuvajući ipak vlastito ime, uime kojega se smatramo slavnima, treba da se moralno stope s onim plemenima koja su i po jeziku i po porijeklu njima veoma blizu. Radi ovoga se mi vruće zalažemo za uvođenje slavenskog jezika

⁹⁹ Il Nazionale, 22, 14. V 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 20.

¹⁰⁰ Il Nazionale, 22, 14. V 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 21.

¹⁰¹ Il Nazionale, 22, 14. V 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 20; usp. V. Novak, n. dj., Zadarska revija 4—5, 1961, 255.

u sudove, a htjeli bismo da se djelomično uvede i u škole, smatrajući ovo prvim korakom k pravom moralnom približavanju drugim slavenskim plemenima na jugu«. ¹⁰²

Da bismo ušli u analizu Nodilovih ideoloških stajališta — koja, iako su to dijelom misli i shvaćanja i drugih dalmatinskih narodnjaka, ipak sadrže neka individualna obilježja — onda moramo, jer se radi o načelnim političko-kulturnim problemima, ukazati na njihov izvor, na sveslavenstvo kao ideju.

Iako su nacionalne ideje Nodila i nacionalna načela drugih narodnjaka nastali pod utjecajem sveopćeg liberalno-demokratskog pokreta u Evropi a pogotovu slavenske ideologije — kao odraz romantičarske idealizacije slavenske uzajamnosti, od panslavizma i austroslavizma do ideje o južnoslavenskoj zajednici — one su rezultat napora da se nađe rješenje za političke, ekonomske i kulturne suprotnosti koje su tada razdirale Dalmaciju. To su: odnos slavenstva i romanstva, katolicizma i pravoslavlja, prosvjetna i gospodarska zaostalost, te nedovoljno razvijena nacionalna svijest. Nodilo je rješenje nalazio prvenstveno u moralnom jedinstvu kao glavnom političkom čimbeniku ujedinjenja »s onim plemenima koja su i po jeziku i po porijeklu [...] vrlo blizu«, braneći na taj način ujedinjenje s Hrvatskom, a preko nje s ostalim Južnim Slavenima koji se protežu »od Dunava do Egejskog i od Jadranskog do Crnog Mora« i po Nodilovu su mišljenju »jedan narod«, »te zato obuhvaćamo jednim jedinim osjećajem sva živa uda moralno nerazdijeljenog tijela velike obitelji Južnih Slavena, jer jedna jedina lozinka kola među njima: nacionalna (lozinka)«. ¹⁰³

S obzirom na tako izraženu južnoslavensku nacionalnu misao, zanimljivo je kako je Nodilo promatrao odnose između pojedinih dijelova unutar te »velike obitelji Južnih Slavena«. U procesu konstituiranja nacionalne svijesti polazio je od općeg (od apstraktne »slavjanske« nacionalne svijesti) prema posebnom (vlastitoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnosti); dakle, posebno je podredio općem — hrvatstvo i srpstvo slavenskoj cjelini. Nije pri tom gubio iz vida posebnost: u općem (u južnoslavenskoj cjelini) zadržalo bi se i dalje posebno (hrvatstvo i srpstvo) i ta bi posebnost, dakako, trebala da sačuva svoju vlastitost, svoja individualna obilježja, unutar buduće »Južne Slavije«. Ta se posebnost, međutim, ne smije previše isticati: iznad posebnosti pojedinih naroda treba da stoji »slavjanstvo«, svima zajedničko moralno i istinsko slavenstvo kao nova nacionalna svijest koja ih spaja.

Nodilo je mislio da bi se političke i kulturne ideje evropskoga liberalnog pokreta, koja su evropsko društvo iz temelja izmijenile, mogle u Južnih Slavena ostvariti tek onda kada ih jedinstvena »slavjanska« nacionalna svijest poveže u jednu nacionalnu i državnu cjelinu; takva bi državna tvorevina »Južne Slavije« pokazala da se nova »slavjanska« nacija može razvijati prema humanim načelima, te, na taj način, postići kulturni i gospodarski napredak u tijeku »neminovnog društvenog progresa«.

Upravo zbog te svoje ideologije on ne ulazi dublje u raščlanjivanje ni stvarnih povijesno-kulturnih odnosa niti povijesno-društvene budućnosti tih odnosa; kada, pak, o tim odnosima piše, onda su to nedovoljno jasno izraženi pojmovi.

¹⁰² Il Nazionale, 22, 14. V 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 21.

¹⁰³ Il Nazionale, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 48.

To ne znači da ih nije mogao jasnije odrediti, već samo to da je tada izbjegavao da o njima konkretnije piše, bez sumnje, da ne naruši politička načela »slavjanske« uzajamnosti, osnovna politička i kulturna stajališta svoje ideologije. Ali sigurno je i to da o tim odnosima, zbog tadašnjih političkih prilika, nije ni mogao otvoreno pisati.

Polazeći od Dalmacije Nodilo odgovara Tommaseu: »Što pak Dalmatinci očito izgledaju mješavina od više slavenskih plemena, ništa ne znači«, jer da bi se jedan narod stopio u »jedan jedini individuum« dovoljno je, ističe on, da su oni »stopljeni zajedno po trgovačkom saobraćaju, jeziku i osjećaju«. ¹⁰⁴

Nodilo se poziva na prirodno, odnosno nacionalno pravo i, s tim u vezi, ističe nužnost sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom na temelju iste narodnosti i jezika, a odgovarajući na primjedbu Tommasea da narodnjaci hoće dalmatinske Slavene proglasiti Hrvatima, konstatira: »Mi govorimo, da Slaveni iz Dalmacije i oni iz Hrvatske, jer govore jedan isti učeni jezik pripadaju svi jednom istom narodu ni više ni manje nego što Venecijanci, Lombardi, Pjemontezi i drugi narodi talijanskog poluotoka, iako razdijeljeni po posebnim dijalektima, pripadaju istoj velikoj talijanskoj obitelji, i niko ne drugome nego njoj. 'Hrvatski' ljezik; P. K.J., koji je ostao usprkos dugoj odvojenosti živ među dalmatinskim Slavenima, uspomena je na zajedničko nacionalno postojanje pod žezlom hrvatskih kraljeva«. ¹⁰⁵ Iako stoji na stajalištu slavenske uzajamnosti i jedinstvene »slavjanske« nacionalnosti — a tako je mislio čitava života — ipak je izričito zahtijevao, kao i većina narodnjaka, da se očuva vlastito ime i posebnost; po njemu i Dalmatinci treba da očuvaju svoju kulturnu posebnost u budućoj slavenskoj zajednici. O odnosu, pak, Dalmacije i Hrvatske piše: »Ništa nismo imali od Hrvatske i ništa nas drugo s njom ne povezuje nego svijest da smo povezani svi zajedno, slavenski Dalmatinci i Hrvati, vezom zajedničke nacionalnosti«. ¹⁰⁶

U Nodila postoji tada hrvatska nacionalna misao koju on izražava pišući o zajedničkoj državnoj tradiciji hrvatskih zemalja i zahtijevajući državno ujedinjenje hrvatskih zemalja. Međutim, prema njegovu političkom shvaćanju, hrvatska nacionalnost nije izraz samo jedinstvene svijesti i osjećaja koji bi ujedinili Hrvate, Dalmatince i Slavonce u jedinstvenu modernu nacionalno-svijesnu cjelinu; njih povezuje svjesnost o zajedničkoj pripadnosti »slavjanskoj« nacionalnosti.

Pišući o povijesnom i društvenom razvoju Južnih Slavena Nodilo ne ističe dotadašnju ideju sveslavenstva kao historijsku nužnost. Ona je imala svoje povijesno opravdanje jer je za mnoge male slavenske narode bila oslonac u težnji da sačuvaju svoju »generičku, ako ne i individualnu, slavensku nacionalnost«, jer je u svoje vrijeme — u doba Svete alijanse i cara Nikole — Rusija predstavljala snagu i moć i obećavala zaštitu. Međutim, kod Nodila se tada, pod utjecajem shvaćanja o prirodnom pravu, očituje drukčiji odnos prema slavenskoj ideji, pa se u njegovoj misaonosti pojavljuje nov čimbenik poimanja »slavjanstva«. »Svete Alijanse više nema« — piše on — »i uz bok tzv. božan-

¹⁰⁴ Il Nazionale, 22, 14. V 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 23.

¹⁰⁵ Na istom mjestu.

¹⁰⁶ Il Nazionale, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 48.

skog prava nastalo je i divovski raste prirodno pravo po kojemu je dana mogućnost svakome narodu, koji je sposoban za život, da se razvije u vlastitoj kulturi i civilizaciji [...]»¹⁰⁷

Prema tome, Nodilo je odbacio ideju sveslavenstva kao nacionalno i političko rješenje za Južne Slavene. U okviru »velike ljudske zajednice« i u tijeku progresivnog razvoja ljudskog društva, koje se razvija po prirodnim zakonima kretanja, pojavljuju se individualni narodi, odnosno nacionalni osjećaji kod pojedinih naroda koje povezuju isti jezik, običaji i gospodarske veze, koji »po književnosti i po velikoj individualnoj misiji u progresivnom razvoju ljudske obitelji« treba da započnu nov život. Upravo s novim razvojem tog progresivnog kretanja nacionalizma pojavljuju se kod Slavena novi odnosi; po Nodilovu shvaćanju, koje nesumnjivo potječe od Jana Kollára a zastupao ga je i ilirizam, postoje četiri slavenska naroda: ruski, poljski, češki i južnoslavenski.¹⁰⁸

Umjesto odbačenog panslavizma Nodilo piše o novom »slavjanstvu«, o novom odnosu unutar slavenstva; točnije, ni on — niti drugi narodnjaci do kraja 1866, kada se kod njih počinju nazirati promjene koje su tek 1869. bile jasnije izražene, pogotovu kod Pavlinovića — ne utvrđuje pobliže političke i društvene odnose unutar »velike obitelji« Južnih Slavena, kao što nigdje ne kaže kako politički riješiti južnoslavensko nacionalno pitanje.¹⁰⁹

Budući da je Tommaseo, poput drugih autonomaša, napao Narodnu stranku zato što, tobože, zanosno brani Hrvatsku, Nodilo mu je odgovorio dokazujući neosnovanost tih optužbi i nepoznavanje prilika u Hrvatskoj, a isto je tako odbio tvrdnju da narodnjaci pripadaju »hrvatskoj stranci« i to samo zato što, navodno, ističu napredak hrvatskog društva. Pri tom Nodilo odbija da se ističe narodna posebnost, ukoliko je ne spominje u sklopu »slavjanske« cjeline. Jer, kao »što je naše srce bilo dirnuto patnjama braće Hercegovaca i Crnogoraca, kao što je mlada i ponosna Srbija dobila naše hvale i želje tako su i nova generacija, koja je u Hrvatskoj došla na mjesto stare, i muška građanska snaga, koju je Sabor ove zemlje očitovao za malo mjeseci svoga postojanja, dobile puno odobravanje od nas, koji smo s malo tačnosti nazvani (ljudima) hrvatske stranke.«¹¹⁰ Ipak je Nodilo zahtijevao državno jedinstvo hrvatskih zemalja, sjeđinjenje Dalmacije i Hrvatske — dakako, ne na temelju hrvatskog državnog prava, nego prema načelima prirodnog i nacionalnog prava — ali je razlikovao »dalmatinske Slavene« i Hrvate, te piše da »Slaveni iz Dalmacije i oni iz Hrvatske, jer govore jedan isti učeni jezik, pripadaju svi jednom istom narodu« — slavianskom; dalmatinske Slavene i Hrvate veže svijest »da smo povezani svi zajedno [...] vezom zajedničke nacionalnosti.«¹¹¹ A kada su i Tommaseo i autonomaši napadali Narodnu stranku jer propovijeda i zagovara hrvatstvo u

¹⁰⁷ Il Nazionale, 36, 2. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 41.

¹⁰⁸ Il Nazionale, 36, 2. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 40. Nodilo smatra da su ta spomenuta četiri slavenska naroda nastali »poslije uskršnuća izvršenog ovih posljednjih godina«.

¹⁰⁹ Ne sumnjamo u to da je Nodilo tada mislio i o južnoslavenskoj državnoj zajednici, ali nešto određenije o tome, dakako, nije mogao pisati, pogotovu ne kao glavni urednik.

¹¹⁰ Il Nazionale, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 48.

¹¹¹ Il Nazionale, 22, 14. V 1862; Polemika Nodilo Tommaseo, 22.

Dalmaciji, Nodilo im odgovara: »N a z i o n a l e se dosad ograničio samo na to da pokaže nerazumnost da se u svemu diskreditiraju Hrvati, koji su ipak važan ogranak slavenske obitelji. Zato je čudno čuti da se propovijeda da mi budimo neslogu u provinciji čineći se neprestano apostolima hrvatstva«. ¹¹²

Ako je Nodilo htio da širi nacionalnu svijest i zagovara svoju humanu ideologiju budućega »slavjanskog« društva — koje se, po njegovu mišljenju, tek treba oblikovati — onda on nije mogao drukčije pisati. Upravo u tom njegovu postupku otkrivamo ga kao realistu koji je dobro poznao povijesnu stvarnost slavenskih naroda, a njegovu ličnost kao izuzetno humanu i naprednu. Nodilo je, ipak, tu svijest o realnosti morao žrtvovati romaničarskoj »slavjanskoj« ideji. Međutim, zagovarajući tu novu nacionalnu i državnu »slavjansku« misao i misao o tom budućem humanom i naprednom društvu, ma koliko to izgledalo protivvrječno, on ipak nije bio idealist. Naprotiv. Znao je da se to može veoma teško postići.

Iako je izbjegavao da piše o posebnom nacionalnom imenu, kod njega je ono ipak stalno prisutno, samo što je bilo podređeno jugoslavenstvu. To »slavjanstvo«, pak, kao nov nacionalni osjećaj, kao nacionalna svijest sama po sebi — kako Nodilo misli — nije još bilo uobličeno: južnoslavenska nacionalna svijest trebala je tek da se »sporo i bolno« rađa, da južnoslavenski narodi, koji su tijekom povijesnih nedaća izgubili nacionalnu svijest, stvore nov nacionalni osjećaj, da nad tim pojedinačnim imenima izraste nov narod i nova nacionalna svijest. »Ne savjetujemo mi, dakle« — piše Nodilo — »zbog z b r k e mi š l j e n a ili zbog j e d n o s t a v n o s t i n a k a n e omladinu da se povuče natrag i okrene srce i um prema vremenu kad je Dalmacija bila još nacionalno slobodna, te da vodi računa o Vicovoj izreci koja traži da se stvari vrte natrag na svoje početke kod su one postale gore od onoga što su iskonski bile. I uistinu ništa ne može nadoknaditi gubitak nacionalnog osjećaja, jer kad je ovaj nepopravljivo izgubljen, treba da započne jedno sporo i bolno preobražajno razdoblje u čijem se toku jedan narod zdrobi u komadiće i ugine da bi se na razvalinama i s njegovim zaostacima sačinio drugi narod«. ¹¹³

Prema tome, iznad pojedinačnog narodnog imena i nacionalnog osjećaja — koji nesumnjivo postoje, ali nisu izraženi u modernom smislu nacionalne svijesti — treba stvarati zajedničku modernu nacionalnu i državnu misao, koja treba da bude ujedinitelj i voditelj društvenog progressa, a čiji je tijek »mučan i tegoban«.

Osim idejnih utjecaja, na Nodilovu su ideologiju djelovali politička borba i proces ujedinjavanja drugih naroda. »Koliko mi znamo« — piše on — »to je da smo prvi u Dalmaciji pozdravili ponovo sjedinjenje Italije na mjesto koje su joj određivali prostranstvo tla, slavne tradicije i dično porijeklo, da smo uvijek vruće podržavali stvar naroda, kako u Meksiku, tako u Poljskoj, tako u Francuskoj, da smo utvrdili kao zakon čovječanstva mučni progres i predskazali nedaleko ostvarenje građanske, vjerske, političke i nacionalne slobode. Ako je bilo kod nas grijeha, grijeh je bio zbog pretjerivanja u pravdi, koja je, mjereći jednako, željela da drugi postignu ono što je za sebe vapila«. ¹¹⁴

¹¹² Il Nazionale, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 46.

¹¹³ Il Nazionale, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 46—47.

¹¹⁴ Il Nazionale, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 46.

Nodilo je nastojao da unese u duh dalmatinskog društva humanistička načela, vjerujući čvrsto u društveni progres, u oživotvorenje ideala slobode, slobodna društva i čovjeka koji je odgovoran za svoju djelatnost. U duhu te humanističke filozofije, s primjesama romantičarske »slavjanske« ideologije, uvijek je imao na umu jednu ideju voditeljicu: osobnu i općenitu slobodu, vjerujući u mogućnost, nakon mukotrpnog puta, njena ostvarenja, vjerujući u ljudski razum i razumno ponašanje.¹¹⁵ Prema odrednicama i načelima prirodnog prava, koje »divovski raste [...] i po kojem je dana mogućnost svakome narodu, koji je sposoban za život, da se razvije u vlastitoj kulturi i civilizaciji«,¹¹⁶ Nodilo je vjerovao u mogućnost izbora i stvaranja vlastite nacionalnosti i kulture. Povijesni tijek i progresivno društveno kretanje ne može ih usporiti ili zaustaviti pa mu to daje naslutiti da će ideal nacionalne i društvene slobode ipak moći postići.

Cilj mu je bio, kao i drugim vođama narodnog pokreta, da prije svega nacionalno probudi dalmatinsko društvo, da se razvijenom nacionalnom sviješću bori protiv stranog utjecaja i da postigne slobodu građanske djelatnosti. Zato piše da »učmalo robovanje koje je uslijedilo poslije uistinu autonomnog razdoblja naših municipija, mi ne nazivljemo slavnim, jer ne predstavlja slavu zamijeniti vlastito porijeklo da se uđe u milost strancu, niti se može nazivati slavom zapustiti materinji da bi se loše naučilo jedan jezik koji nije vlastiti, i tako, pokrivajući zaboravom domaće tradicije, izgubiti nacionalnu svijest. Jer, ako je mletačka vlada učinila naše običaje humanijima i dala nam kruha i soli jeftino, nije ovim bio kompenziran gubitak slobodne građanske djelatnosti[. . .]«¹¹⁷

Na putu prema općenitom društvenom napretku, koji se neumitno kreće naprijed, Nodilo je vidio neizmjernu mukotrpnost, poteškoće i tegobnost. Pri tom se u njemu miješaju realizam i romantičarske ideje temeljene na »južno-slavjanskoj« ljubavi i uzajamnosti: »[...] tko, konačno, opaža pokret, koji se sada otkriva u raznim ograncima velike obitelji Južnih Slavena, uočava jasno, da odbacivši lingvističke nadutosti sve više zaboravljaju takmičenja pera koja su ubitačna za narod da bi mu sagradili složnom rukom zajednički žrtvenik koji počiva na nepokvarenom temelju zajedničke domovinske ljubavi.«¹¹⁸

U duhu preporodne djelatnosti narodnjaka, Nodilo prvenstveno razmatra buđenje nacionalne svijesti, sjedinjenje s Hrvatskom, jačanje moralne uzajamnosti s pomoću »slavjanske« ideje, a tek potom ekonomske probleme. Pri tom ne izdvaja ni jedan narod koji bi trebao da bude centar političkog okupljanja. »Koliko mi znamo (a o tome smo svjesni), to je da N a z i o n a l e brani s jednakom ljubavlju na čitavom ilirskom poluotoku ono koje on smatra pravima svakog slavenskog naroda.«¹¹⁹ Zato narodnjaci hoće »zajednicu osjećaja i misli između svih, ne isključivši nijedno od slavenskih plemena ilirskog polu-

¹¹⁵ Te je misli izražavao tijekom čitave uredničke djelatnosti. One su prisutne i u njegovu znanstvenom djelu. Pogotovu ih je, pak, oblikovao u svojim esejima, gdje je u cijelosti izrazio svoju koncepciju — to je sažetak njegova gledišta na društvo, čovjeka i religiju.

¹¹⁶ *Il Nazionale*, 36, 2. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 41.

¹¹⁷ *Il Nazionale*, 44, 30. VII 1862; Polemika — Tommaseo, 46.

¹¹⁸ *Il Nazionale*, 22, 14. V 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 22.

¹¹⁹ *Il Nazionale*, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 46.

otoka«, pa Narodna stranka odbija kao netočnu tvrdnju prema kojoj, tobože, smatra »da je Hrvatska ili neka druga zemlja centar slavenskog kraljevstva«. ¹²⁰

Okupljanje Južnih Slavena pod »slavjanskom« nacionalnom i državnom misli, širenje svijesti o građanskim slobodama, njegovanje vlastita jezika a preko njega književnosti i kulture kao izraz nacionalnih vrednota, bitni su čimbenici za koje se Nodilo zalaže. Njegovi su početni zahtjevi skromni: »I neka nitko ne vjeruje da mi za Dalmaciju tražimo isključivu uporabu u javnom životu jezika ogromne većine dalmatinskog pučanstva. U tome smo toliko umjereni da mi ne pretendiramo niti njegovo naglo izjednačenje s talijanskim. Mi tražimo našem jeziku samo jedno bilo koje mjesto u sudovima i u školama, i to radeći, iznosimo prava jednog prelijepog govora protiv kojega nema razloga koje bi vrijedio da se isključi«. ¹²¹ Nodilo misli da je »slavjanski« učeni jezik« zajednički svim Južnim Slavenima, dok dijalekti ostaju zanimljivi samo za filologe. Štoviše, on ide i dalje: ne samo da je jezik naroda »Južne Slavije« sličan, već on misli, pozivajući se na Šafařika i Račkog, »da je filološki dopuneno ujediniti dva naroda kad govore isti učeni jezik«. ¹²²

Njegovanjem narodnog jezika, koji bi postepeno trebao u Dalmaciji postati jedini službeni jezik, ne samo da bi se on obogatio i oblikovao, već bi izvršio i važnu ulogu u daljem razvoju nacionalne kulture. »Našu upornost u pitanju jezika« — izjavljuje on — »opravdava mišljenje, kojega se čvrsto držimo, da samo njegova javna upotreba proizvodi velike pisce i zajedno s onima književno blago jednog naroda [...]«. ¹²³ Nodilo je bio uvjeren da Južni Slaveni govore jednim jezikom. Taj zajednički jezik smatrao je — uz običaje, slavenski duh i pogansku religiju — bitnim čimbenikom u formiranju »slavjanske« nacije. Zato je preko »Il Nazionale« zagovarao i poticao da se taj zajednički jezik uči i njeguje. »Konačno je« — odgovara Tommaseo — »uzaludno htijeti arbitrarno dijelovati naš jezik: Hrvati, Dalmatinci, Crnogorci, Bosanci govore jedan jezik [...]«, slavenske novine u Dalmaciji, Hrvatskoj i Srbiji služe se identičnim jezikom, a »tko je pročitao govore izgovorene u hrvatskom saboru i one izrečene na vojvođanskom kongresu, nalazi iste načine govora koji izražavaju političke pojmove [...]«. ¹²⁴

U tom, inače posve sličnom, »slavjanskom« jeziku postoje u puku razlike, ali u tijeku nacionalno-kulturnog pokreta Južni Slaveni koji složno djeluju — kako je Nodilo mislio — »sve više zaboravljaju takmičenja pera koja su ubitačna za narod«, da bi tako stvorili jedinstveni književni jezik koji treba da ih okuplja u jedinstveno nacionalno tijelo. Nodilo, dakle, smatra da se to može postići. ¹²⁵

Kada je Tommaseo korio dalmatinske narodnjake da prisvajaju »povlasticu da budu jedini zatočnici i branioци slavenskog naroda i dalmatinskog puka«, Nodilo mu odgovara: »Da mi ljubimo, i to mnogo, naš narod, da nastojimo uzdići njegovu svijest, dovodeći mu u pamet doba kada je, dobro ili zlo, živio nezavisnim životom, te nastojimo uliti mu u srce onaj široki osjećaj

¹²⁰ Il Nazionale, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 48.

¹²¹ Il Nazionale, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 47.

¹²² Il Nazionale, 27, 30. V 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 30.

¹²³ Il Nazionale, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 47.

¹²⁴ Il Nazionale, 22, 14. V 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 22.

¹²⁵ Il Nazionale, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 46.

domovinske ljubavi, da proširujući svoj pogled preko vlastitog zvonika i provincijalnog bitisanja obuhvati u zagrljaju, koliko ih god ima, sve boli naroda, da pred oči naše omladine neprestano iznosimo uzvišenu sliku jedne domovine, koja nije uska, nego velika, čašćena i slobodna, i potičemo je da s ljubavlju njeguje onaj jezik koji je zajednička baština svih južnih Slavena, a ne jedini monopol jedne jadne provincije [...] I raditi to smatramo dijelom našim pravom iz razloga što Nazionale nije povremeni list jedne strančarske skupine, nego naprotiv podržavan od jednodušnih želja svih iskrenih Slavena južne Slavije».¹²⁶

U oštroj polemici s Tommaseom, kao i s ostalim protivnicima narodnih načela, Nodilo se pokazao izvanredno sposobnim piscem i urednikom, a takvim je ostao za sve vrijeme dok je »Il Nazionale« uređivao. S uspjehom glasila Narodne stranke rastao je i njen političko-preporodni uspjeh. Ne malu zaslugu za taj uspjeh, za buđenje nacionalne svijesti, buđenje narodnog duha, pripada uredniku lista. Nodilo je bio doista sposoban urednik, odlučan da hrabro brani svoja liberalno-demokratska gledišta, odnosno načela Narodne stranke, ne prezajući ni pred kakvim poteškoćama, napadima protivnika, sudskim procesima ili materijalnim nedaćama oko »Il Nazionala«.

U tome je i zasluga ovog lista u njegovim početnim godinama, kada su prilike za Narodnu stranku ili njeno glasilo bile najteže. Za vrijeme dok je Nodilo bio urednik stoji ono što je napisao: »Nazionale će moći biti razbijen rukom nedobrohotne sudbine, ali se neće spustiti na to da zataji načela svoga programa, a to su načela na kojima se oblikuje svijest čitavog civilnog svijeta i iz kojih će generacija koja se uzdiže, (koja je) određena da diše jedan čistiji uzduh slobode nego što je naš, i prema tome sretniji od nas, crpsti utjehu u građanskoj djelatnosti».¹²⁷

Polemika Nodilo-Tommaseo pridonijela je afirmaciji Narodne stranke i širenju njenih načela. Narodnjaci su se do tada zajedno s autonomašima okupljali u »Casinima« i »Cabinettimâ«, ali kad su autonomaši, u povodu spomenute polemike, počeli iz njih izbacivati »Il Nazionale«, tada su narodnjaci počeli osnivati svoje »Slavjanske čitaonice« koje su veoma mnogo pridonijele buđenju narodne svijesti, tako da od toga vremena počinje novo razdoblje u kulturno-političkom preporodu Dalmacije.

Nakon prve godine svoga postojanja »Il Nazionale« piše: »Ona životna i vesela mladež što se po Zadru šeće i ona što se po svijetu uči svakovrskom nauku, koga doma nema, to li većim ponosom se diči narodnoga svoga iztočja; poglaviti građani stidili bi se već zanijekati svoju slavjansku narodnost [...] Naši protivnici ušutkani, naši odmetnici zanemareni, naši neprijatelji prisiljeni spovidjeti barem da jesmo, da živimo i na njihovu žalost da napredujemo [...]«¹²⁸

Uskoro su vlasti počele prema listu i njegovu uredniku primjenjivati oštre mjere. Najprije je u Beču pokrenuta sudska rasprava protiv urednika novina »Ost und West« E. Tkalca, između ostaloga i zbog anonimnog članka

¹²⁶ Il Nazionale, 44, 30. VII 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 45.

¹²⁷ Il Nazionale, 31, 14. VI 1862; Polemika Nodilo — Tommaseo, 50.

¹²⁸ V. Kisić, Listajući stare godišnjake, Jubilarni broj »Narodnog lista«, 1912, 98.

»O narodnosti« koji je on prenio iz »Il Nazionale«. Tom je prilikom policija iz Zadra poslala izvještaj u kojem piše da je »politička tendencija 'Nazionala' izrazito federalistička na temelju narodnih načela. Potajice pak (a kadkad i otvoreno) ide za stvaranjem jugoslavenskog kraljevstva, na temelju čisto narodnom«. ¹²⁹ Državno je odvjetništvo, na zahtjev iste policije, podiglo najzad optužbu protiv samog Nodila zato što je »Il Nazionale« pohvalio učenike u riječkoj gimnaziji koji su zahtijevali da osim careve bude stavljena i slika Strossmayera, ¹³⁰ te zbog pisanja o svečanosti što su je u Pragu rodoljubi priredili novinaru J. Grégru kada je izišao iz tamnice. Rasprava je održana 9. studenog 1863; Nodilo je optužen zbog poticaja na bunu, ali je kažnjen samo novčanom globom zbog nepažnje.

Nakon raspuštanja Sabora 1864. narodnjaci i liberalni autonomasi osnovali su »Liberalnu uniju«, jedinstvenu stranku koja treba da se bori za ostvarenje narodnih i liberalno-demokratskih načela, a »Il Nazionale« je postao njeno glasilo koje je trebalo da zastupa njihovu »zakonitu oporbu«.

Uza sve promjene koje su pomalo počele razdvajati njihove redove, narodnjake je tada još uvijek zaokupljala »slavjanska« nacionalna misao, a ona je okupila i dio liberalnih autonomasa. Dakako, pri tom su se narodnjaci morali odreći, odnosno »ostaviti po strani« one političke zahtjeve koji su ih odvajali od autonomaskih suboraca. Težište se, dakle, polaže na »slavjansku« narodnost i liberalno-demokratska načela, koja treba da okupe sve napredne društvene snage, a sjedinjenje i autonomija napuštaju se radi zajedničke djelatnosti. I doista, od tada pa do kraja Nodilova uređivanja lista sve će se manje u njemu spominjati aneksija. Dakako, to je politički program Narodne stranke u cjelini, iako su u redovima narodnjaka postojala već tada različita mišljenja.

3. N. Nodilo je 25. studenoga 1866. postavljen za suplenta u zadrskoj gimnaziji. ¹³¹ Urednik »Il Nazionale« — do početka nastavnog rada u školi — bio je četiri godine i devet mjeseci, ali je još dva mjeseca produžio obavljati dužnost urednika dok nije na njegovo mjesto došao L. Matić. Suradnik lista je ostao i dalje; no s vremenom je sve manje pisao, a oko 1870. je tu suradnju sasvim prekinuo.

Za čitavo vrijeme dok je bio urednik narodnog glasila bilo je poteškoća da se osiguraju novčana sredstva. Time je, dakako, sigurna i mirna egzistencija urednika bila također ugrožena. Uz to progoni od strane vlasti, sudski procesi i policijske premetačine nisu dopuštale udobnost. Nodilo, Pavlinović i Klaić najviše su se brinuli da osiguraju narodnom glasilu redovito izlaženje. Ipak, najveća briga da se list spasi od novčane oskudice i propasti pala je na glavnog urednika. »Kako je 'Nazionale' bio u vrlo teškoj ekonomskoj situaciji, razumijete se, da ni Nodilo nije u takvim prilikama mogao imati povoljne životne uvjete koji su, štaviše, svakog dana postajali sve teži i teži zbog njegovih izuzetno

¹²⁹ Na istom mjestu.

¹³⁰ Usp. o tom događaju — »koji je imao izrazito nacionalno obilježje pa je imao za posljedicu i carevu osobnu intervenciju« — J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb 1973, 320, i posebno bilj. 26.

¹³¹ Programma dell'imp. r. ginnasio completo di prima classe in Zara 1866—67, str. 47, t. 2.

nepovoljnih obiteljskih prilika. Zato se Pavlinović obraća Račkom da nađe način kako bi se Nodilu pomoglo, ako 'Nazionale' prestane. 'Sad vam pišem da biste mi javili bi li ste mogli stalno namjestiti u kojoj gimnaziji hrvatskoj urednika N(arodnog) l(ista) Nodila [...] jere smrću njegova brata župnika, okolnosti domaće tako su mu se preokrenule da mu je već, radi starice majke, dužnost misliti iz daljega na stalno sredstvo življenja, za slučaj da bi po nesreći nestalo Nazionala'.¹³²

Iako se povremeno za list namaknuo potrebnii novac, to ipak nije bilo dovoljno niti sigurno i stalno rješenje, a do 1866. list je bio izložen opasnostima da bude i zabranjen. Ta se stalna nesigurnost odrazila i na Nodila. On je još 1863, kada je list zapao u novčanu krizu, pisao Pavlinoviću da ne želi upropasti sebe i da će likvidirati račune i prestati list izdavati ako ne dobije neophodna sredstva.¹³³

Nodilo je unatoč svemu nastavio da s uspjehom vodi »Il Nazionale« i to u vrijeme najveće novčane krize i sudskih procesa u doba krutog Schmerlingova centralizma. Tek tada kada je ljeti 1865. nastupila politička promjena u Beču, kada je počeo popuštati centralizam i prestali progoni istaknutih prvaka Narodne stranke, a penzioniranog pristašu centralizma, namjesnika baruna L. Mamulu, zamijenio 2. listopada 1865. prijatelj narodnjaka barun F. Filipović,¹³⁴ kada je »Il Nazionale« dobio vlastitu tiskaru a Narodna stranka počela vidljivo napredovati — tek tada je Nodilo odlučio da uredništvo napusti. Prema tome, različite neprijatnosti i poteškoće, progoni i nesigurnost ne mogu se smatrati isključivim uzrokom za njegovo povlačenje, ali je sve to, kao i iskustvo koje je za svoga novinarskog života stekao, svakako pridonijelo da takvu odluku donese.

Nodilo je već od početka bio spreman da sve žrtvuje za narodnu misao. U svim poteškoćama hrabro je istrajavao, a svojim izuzetnim sposobnostima doveo narodno glasilo do zavidne visine, pa je upravo time mnogo pridonio kako za uspjeh Narodne stranke tako i za hrvatski narodni preporod u Dalmaciji uopće. Ipak, sav je taj uspjeh bio povezan s neizvjesnošću. Tek kada se uvjerio da je najveća kriza za »Il Nazionale« prošla, on je mogao mirne savjesti pomisljati na sigurniji izvor egzistencije. S tim je u vezi, kao bitni čimbenik, njegov brak.

U pismu Račkom od 30. studenoga 1866. Pavlinović je pisao da je Nodilo imenovan za suplenta na zadarskoj gimnaziji, zbog čega »mi smo lišeni pera ovoga čovjeka što je od postanka 'Nazionala' osobiti dar u polemici pokazao, svim razumnim prijateljem Nodilovim jako je ža što se on te službe primio; ali se ne mora žaliti kad se zna da on to nije učinio s'nikakve nepoštene

¹³² Marin Pavlinović, N. Nodilo i M. Pavlinović od 1852—1887, HZ XV, 1962, 128.

¹³³ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 12, 24: »Io non posso rovinare l'avvenire economico di tutta la mia vita, nè per quanto mi è più prezioso a questo modo mi voglio esporre a fare cattive figure. Dunque, se non si riesce a qualche cosa, io liquiderò i conti e annuncierò la cessazi del foglio«.

¹³⁴ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 23, 35: »[...] però credo il nuovo governatore animato da boune intenzioni e du più simpatia secreta per il partito nazionale che per i vecchi italianizzanti«. Usp. dalje pismo br. 22. i 28.

namjere, nego sa želje da što prije zadovolji svoju ljubav prema nekoj djevojci koje roditelji hoće svakako da zet njihov bude čovjek sigurna stališa.¹³⁵

Nodilo je, kao ozbiljan i savjestan čovjek, shvatio brak veoma ozbiljno. Nesumnjivo je da je on i sâm dugo razmišljao kako da nađe sigurniji izvor egzistencije. Međutim, on nije napustio »Il Nazionale« iz »želje da što prije zadovolji svoju ljubav«, kako Pavlinović piše; s Julijom Paitoni, svojom kasnijom suprugom, dopisivao se od 1863,¹³⁶ dakle od svog dolaska u Zadar. Kako u to vrijeme nije mogao češće dolaziti u Split, nema sumnje da je Juliju upoznao prije nego što se primio uredništva »Il Nazionala«. Prema tome, bilo je to dugotrajno paznanstvo i Nodilo je zacijelo na vrijeme razmišljao o braku, ali ga nije mogao sklopiti zbog nesigurna novinarskog i uredničkog zanimanja.

Ako je uza sve to tako dugo ostao urednik, posvjedočuje to njegovo pregalastvo i predanost Narodnoj stranci. Možda je otac Julije Paitoni savjetovao budućem zetu da nađe sigurniji posao. Ugledni »dalmatinski magistrat« bio je oprečnih političkih načela, ali otkako je veza Julije s Nodilom postala ozbiljnija, on je prestao posjećivati autonomnaške čitaonice i čitati njihove novine, pa to pokazuje da je bio budućem zetu naklonjen. Međutim, Paitoni je umro prije nego što se Nodilo zaposlio u zadarskoj gimnaziji. Nodilo se vjenčao s Julijom Paitoni tek 22. rujna 1867. Prema tome, brak je bio njegova zrela odluka, a razlozi da napusti uredništvo nisu bili uvjetovani samo brakom već i nekim drugim okolnostima.

Ideološke razlike među vođama Narodne stranke postojale su od samog početka njene djelatnosti, ali one nisu bile ni tako velike ni tako važne da bi se morale odraziti na njihov politički i javni rad, jer su ih još uvijek ujedinjavali jedinstvena narodna načela i politički cilj. Nekih idejnih sukoba između Nodila i Pavlinovića ili bilo kojega vođe Narodne stranke kada je Nodilo napustio uredništvo nije još bilo.

Nodilo je sredinom travnja 1866. boravio u Splitu,¹³⁷ gdje je živjela njegova starica majka. Od tada pa do kraja 1866. često se dopisivao s Pavlinovićem; iz tih pisama,¹³⁸ koja su dobrim dijelom poslovna, ipak izvire toplo i neposredno prijateljstvo. Dapače, Nodilo je zbog ratnih opasnosti sredinom 1866. svoju majku sklonio kod Pavlinovića u Podgoru,¹³⁹ gdje je ona boravila do listopada 1866, dakle do mjesec dana prije Nodilova prelaska na gimnaziju. On je 18. listopada ponovo bio u Splitu, odakle je pisao Pavlinoviću da će uskoro otputovati u Zadar i zatim pisati opširnije, između ostalog i o njegovim pjesničkim sastavima.¹⁴⁰ Tada je Nodilo sasvim odlučio napustiti uredništvo. Protivno mišljenju o nekom tobožnjem sukobu s Pavlinovićem,¹⁴¹ ti događaji i pisma svjedoče o njihovu iskrenom prijateljstvu koje se nastavilo i poslije Nodilova odlaska.

¹³⁵ Arhiv JAZU, pismo br. 3, od 30. XI 1866; usp. Marin Pavlinović, Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji od 1848—1887, Zagreb 1936, 106—112, i S. M. Traljić, n. dj.

¹³⁶ Dio tih pisama sačuvala je gđa Jelena Jelaska.

¹³⁷ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 26, 39.

¹³⁸ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., pisma: 28, 32—38, 40—43 i 45.

¹³⁹ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., pisma: 32—35 i 40.

¹⁴⁰ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 43, 56.

¹⁴¹ V. Novak je dosta pisao o tobožnjem sukobu Nodila i Pavlinovića. Usp. V. Novak, n. dj., Zadarska revija 4—5, 1961. i B. Zelić, Prilog diskusiji o Mihovilu Pavlinoviću, HZ XV, 1962.

To, dakako, ne znači da ih već tada nisu počeli dijeliti različita idejno-politička gledišta. Na početku preporodne djelatnosti Pavlinović¹⁴² i Nodilo su posve slično mislili da su Južni Slaveni jedinstveni u narodnom, nacionalnom i kulturnom pogledu. Obojica su prihvatili misao da se narodi na »slavjanskom Jugu« treba da ujedine — za državajući i dalje svoju individualnost — u jedinstvenu »slavjansku« naciju. Odbacujući ilirstvo i prihvaćajući »slavjanstvo« oni su, kao i drugi narodnjaci, prionuli tada uz romantičarsko sveslavenstvo.

Međutim, već od prvih početaka preporoditeljske djelatnosti — u isto vrijeme dok su Nodilo i Pavlinović propovijedali jedinstvo Hrvata i Srba i isticali zajedničku južnoslavensku nacionalnost — počelo se u Dalmaciji, mada u skromnim razmjerima, pisati o srpskoj i hrvatskoj posebnosti. Već tada se ispoljila nacionalna svijest Hrvata i Srba, ali je srpska nacionalna svijest prije istakla svoju posebnost i izdvajanje. Uza sve to postoji u redovima narodnjaka sve do Nodilova odlaska iz »Il Nazionala« potpun sklad između Hrvata i Srba. Do 1866. i Pavlinović i Nodilo stoje na stajalištu »slavjanske« ideje. Međutim, upravo 1866. započeo je kod Pavlinovića proces sazrijevanja hrvatske nacionalne svijesti. U govoru koji je te godine održao u zadarskoj čitaonici veličao je hrvatsku prošlost i isticao hrvatsko državno pravo; bio je to početak napuštanja »slavjanske« nacionalne ideje i prihvaćanje posebne nacionalne svijesti, na temelju posebne povijesti, kulture i državnog prava. Dakako, bio je to tek početak, i Pavlinović se u vrijeme kada Nodilo napušta »Il Nazionale« ne odriče dotadašnjega političkog stajališta. Tek je 1868, na otvaranju čitaonice u Jelsi, usmjerio svoje izlaganje na posve svjesno buđenje hrvatske nacionalne svijesti i državne misli; i dalje je bio za jedinstvo Hrvata i Srba, ali je već tada, a kasnije i potpuno, stao na stajalište hrvatske moderne nacionalne ideje.¹⁴³

Ideološke razlike između Nodila i Pavlinovića pojavile su se, dakle, 1866, ali one tada jaš nisu bile odlučne i nisu mogle utjecati na Nodilovu odluku, jer se tek od njegova odlaska iz uredništva opaža bitna promjena i kod Pavlinovića i u samom »Il Nazionalu«.

F. Rački je 11. prosinca 1866. pisao da se u dalmatinskoj politici općenito izbjegava hrvatsko ime i da u »tom griеше i naš vrlo Nazionale. Varamo se, da će se oni, koji se plaše hrvatske zastave, boriti za narodna prava pod zastavom 'ilirskom' ili 'slovinskom'. Neznam ni to, iz koga uzroka Nazionale izbjegava pitanje o sjedinjenju. Neprijateljem našim to je po čudi, ali našem narodu nije korisno. Ja pače scienim da se o tom pitanju govoriti bi imalo i u saboru dalmatinskom, pak i ostala narodna stranka u manjini. Sviet već dobro znade, tko zastupa naš narod u Dalmaciji. Ovakova politika dobroćudnosti nerodi onim plodom, koj se izčeka«.¹⁴⁴

Rački je, dakle, upozoravao Pavlinovića da bi dalmatinski narodnjaci trebali isticati hrvatsku nacionalnu svijest, a ne »slavjanstvo«, i predbacio im što izbjegavaju »pitanje o sjedinjenju«. Ali razlog nije bio samo u tome, kako je

¹⁴² Usp. M. Pavlinović, O narodnosti obzirom na Jugo-slovenstvo, Narodni list, 59, 1862.

¹⁴³ N. Stančić, Program Mihovila Pavlinovića iz godine 1869, HZ XXIII—XXIV; 1970—1971.

¹⁴⁴ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 44, 57—58.

Pavlinović pisao Račkom: »Ja Vam ne bi smio opravdavati držanje Nazionalo-vo u pitanju sdruženja ničim do linosti vanredne, inače zasluženoga dosadašnjega urednika. Taj se čovjek naumio oženiti, pa se primio na ovdašnjoj gimnaziji privremene profesure. Netom bude stalno imenovan, Nodilo će se odreći uredništva; pa smo sad u velikoj neprilici koga da nađemo, da bi i samo ime nosio uz odgovornost«. Piše, nadalje, da će se ubuduće odlučnije pisati u »Nazionalu« o sjedinjenju i o hrvatstvu u Dalmaciji.¹⁴⁵ Jer — to je zapravo bila politička taktika Narodne stranke, pogotovu od stvaranja »Liberalnog udruženja« s dijelom autonomaša. No, dok se tada sjedinjenje a ni hrvatstvo ne spominju, kod Pavlinovića je sazrijevala hrvatska nacionalna svijest. Nesumnjivo je zbog toga tada zahtijevao da se u listu više piše o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, ali da je to Nodilo iz taktičkih razloga, a ne zbog »linosti vanredne« izbjegavao. Osim toga, bio je to početak očitog odustajanja i napuštanja prijašnjeg programa koji su Nodilo i Pavlinović posebno isticali, tj. »slavjanske« nacionalne misli, a ne bilo kojega vlastitog narodnog imena, i postepeno prihvaćanje sasvim suprotnog programa: isticanje posebnosti, posebne nacionalne svijesti. Pavlinović i piše da će se toj posebnosti obratiti veća pažnja. Od tada je razlika između početnog programa i nove političke koncepcije postojala sve očitija. U tom procesu javlja se razlika između Nodila — koji je ostao vjeran prijašnjem programu — i Pavlinovića, koji je prvenstveno bio političar-praktičar, a tek onda ideolog, i u koga je nacionalna svijest sazrijevala onako kako je to zahtijevala povijesna nužda i neposredna politička praksa.

Dinko Politeo je o ideološkim razlikama između Nodila i Pavlinovića točno pisao: »Pavlinović je bio pristaša hrvatskoga državnog prava, Nodilo narodnih načela, kao što je još i danas. I jedan i drugi mislili su, da su dosljedni starome prvobitnome programu stranke [...] Pavlinović, pristaša hrvatskoga državnoga prava, nije isključivao narodno načelo; pače protivno. On se je borio za narodno načelo, ali na temelju hrvatske državne misli. Da ni Nodilo pak absolutno ne isključuje državno pravo, dokaz je što po njemu, ako stvar dobro shvaćam, narodno načelo sastoji od tri elementa: od povijesti, od jezika, od narodne privole. Razlika među Nodilom i Pavlinovićem sastojala se u tome [...] što Nodilo nije davao i ne daje elementu povijesti ni iz daleka onu važnost koju je davao Pavlinović; što se Nodilo ne oslanja na državno pravo onako svestrano kao što se je Pavlinović naslanjao, najmanje pak vis-à-vis Srbima, nego obzirom jedino na Beč i Peštu; što Nodilo ograničuje državno pravo na trojedinu kraljevinu, dočim ga Pavlinović protezao ne samo na Istru i na slovenske zemlje, nego i na Bosnu.«¹⁴⁶ Dakako, te su političko-ideološke razlike bivale s vremenom sve očiglednije, ali se ne smiju dovoditi u vezu s Nodilovim odlaskom iz »Il Nazionala«.

Pa ipak je Nodilo bio svjestan te početne političko-idejne promjene. Kao urednik lista mogao je prije nego drugi osjetiti i uočiti sve početke ideoloških i političkih razlika, iako one nisu tada još bile toliko izražene i značajne. Nesumnjivo je osjetio na vrijeme da njegova liberalno-nacionalna i humana načela, temeljena na prirodnom pravu, dolaze u suprotnost s drugačijim mišlje-

¹⁴⁵ Arhiv JAZU, pismo br. 3, od 30. XI 1866; usp. Marin Pavlinović, Mihovil Pavlinović . . . , n. dj., 130 i S. M. Traljić, n. dj.

¹⁴⁶ D. Politeo, n. dj., CCXVI—VII.

njima i buđenjem nove nacionalne svijesti. Jer on nije bio praktični političar već, prvenstveno, ideolog, misaona ličnost, teoretičar, čovjek široke kulture, smjieran i tolerantan, te humanih načela koja je stavljao iznad konkretne stvarnosti i prema njima se upravljalo. Iako je dobro znao da ta načela više ne odgovaraju stvarnosti, ipak je duboko vjerovao da će općim napretkom društva ne samo doći do blagostanja nego da će se i sâm čovjek, a zatim i društvo posve izmijeniti. Razumljivo je, dakle, da se Nodilo suprotstavljao isticanju posebnoga nacionalnog imena, te zahtijevao samo jednakost »slavjanskih« naroda, i da se nije mogao prilagoditi novonastalim političkim i idejnim promjenama.

Za razliku od Nodila, Pavlinović se za vrijeme preporodne političke djelatnosti razvio u političara praktičara. Dok se Nodilo, uglavnom, obraćao inteligenciji, Pavlinović je najviše djelovao na selu — bio je neka vrsta seoskog apostola. Seljacima, koji su i sami narodnu misao jednostavno shvaćali, morao je da nacionalnu svijest i narodna načela prikaže jednostavno i neposredno, temeljenu na konkretnim povijesnim činjenicama; dakako, to je on radio autoritativno, kakve je prirode, uostalom, i bio.

I sâm Nodilo je 1912. pisao u prilog mišljenju da »Il Nazionale« nije napustio zbog nejedinstvenoga političkog stajališta: »Kroz pet godina moga upravljanja sa Nazionale nikad boljega sklada u redakciji. Novina bijaše slobodoumna, te time sve više sticala privrženika, a osobito među mladárijom. Skladovaše s nama i Don Mijo iz Podgore. Nego u to doba stala se stvarati Italija. Novu Italiju Pio IX proklinjaše. Češće imao sam ja ublažiti neke Klaićeve sastavke, gdje bi ovaj oštrije govorio o politici rimske kurije. Oko godine 1870. Don Mijo promijeni mnogi svoj pređašnji nazor, te mu skroz nemili postadoše Srbi pravoslavni [. . .] Nemojte misliti da sam ja kakav lični protivnik don Mije. Svojim čeličnim karakterom, svojom nesebičnošću i svojim znanjem on je, šta više, meni imponirao. Rječnik Vukov i naše narodne pjesme ja primih njegovim posredovanjem. Kad sam bio đak, nas dvojica izmjenjivismo pisma, pisana ćirilicom. Ako se don Mijo u nečem izmijeni, on to čini po glasu savjesti, te mu od mene nema prikora«. ¹⁴⁷

Dakle, Nodilo i sâm tvrdi da je za pet godina njegova upravljanja »Il Nacionalom« bio u redakciji, a i u Narodnoj stranci, potpun sklad, pa prema tome i s Pavlinovićem; da se Pavlinović politički promijenio tek oko 1870, a ne za vrijeme dok je Nobilo bio urednik. Međutim, istaknuo je stvaranje Italije, odnos pape prema novoj državi i odraz tih događaja u Narodnoj stranci, ali nije pri tom spominjao Pavlinovića niti je pisao o nekim suprotnostima u stranci, već samo da je »češće imao ublažiti neke Klaićeve sastavke«. Naime, tada se u Italiji vodila duhovna i politička borba oko papine svjetovne vlasti. Potkraj 1864. je Pio IX objavio encikliku »Quanta cura« i uz to »Syllabus«, u kojim je spisi-ma osuđivao sve tvorevine suvremenog društva i uopće napredne misli i teko-vine čovječanstva. Mnogo kasnije, pogotovu u esejima, Nodilo će papine odluke osuditi, ali budući da je kao urednik bio slobodouman i tolerantan, nije tada o tim događajima pisao. Ipak, u prvom broju »Il Nazionala« od 1865. objavio je »Syllabus«, ne komentirajući ga, ali je objavio i dio pisma francuskog ministra Barochea kojim je u Francuskoj objavljivanje »Syllabusa« bilo zabranjeno, a nešto kasnije i pismo pariškog nadbiskupa Darboya, liberala koji se protivio

¹⁴⁷ Novo doba, V, 1922, 115, 2—3, Dva pisma Nodilova.

proglašenju papine nepogrešivosti. Ti su se događaji odrazili i utjecali na dalji razvoj Narodne stranke, ali do kraja Nodilova urednikovanja nisu u njoj prozrokovali jačih sukoba.

Kada se Nodilo zaposlio u zadarskoj gimnaziji, potpuno se predao nastavnikom i znanstvenom radu i unio u njega svu svoju ozbiljnost i marljivost. Kako je uz novi posao trebao da rješava i probleme iz privatnog života, nije čudo da je tada malo surađivao u narodnjačkom glasilu, a kada je 1. veljače 1867. novi urednik L. Matić nastupio svoju dužnost, Nodilo se sve rjeđe javljao. »[...] od Nodila pak ne možemo se falit. U prošestom misecu nije pisao nego sami jedan članak, i u ovome dvoumim da neće više [...]«,¹⁴⁸ pisao je M. Klaić po dolasku Nodilova zamjenika.

Nakon Nodilova odlaska odmah se osjetio velik nedostatak sposobnog urednika. Narodnjaci su imali poteškoća da nađu vrijednu zamjenu, očigledna je i zbunjenost i nesnalažljivost koju je njegov odlazak izazvao među narodnjacima. Međutim, uskoro je Klaić mogao javiti: »Narodni list ide dobro i Matić je valjano momče. Dakako da između njegova pisanja i Nodilova velika je razlika: ali je marljiv, i ako mu pomagača ne fali, će dobro i unapred.«¹⁴⁹ Nodilo je i dalje ostao sa svim prvacima Narodne stranke u prijateljskim odnosima.

Odlaskom Nodila iz uredništva »Il Nazionale« nastalo je novo razdoblje kako za Narodnu stranku tako i za njeno glasilo. Kao urednik, Nodilo je davao osnovne smjernice, misli i duh čitavom listu. Još u samom početku pokazao je svoje sposobnosti, stekao autoritet, nesumnjivo povjerenje i poštovanje. Dakako da su upravo njegove političke misli odlučno utjecale na buđenje i širenje narodne svijesti i kulture.

Riassunto

NATKO NODILO E RISORGIMENTO NAZIONALE IN DALMAZIA FINO A 1867

L'autore presenta gli studii di Nodilo, la sua partecipazione ai preparativi per la pubblicazione di un giornale popolare, alcuni punti di vista sulla sua ideologia del Risorgimento nazionale in Dalmazia e sulla sua attività politica, e infine esamina la questione del suo rittiro dalla redazione de »Il Nazionale« (1866).

Un periodo importante della vita di Nodilo è la sua permanenza a Split dove si è iscritto nel 1847/48 al seminario vescovile (sei anni). A Split incontrò Mihovil Pavlinović chi lo sollecitò a studiare la lingua del popolo e lo interessò alla cultura popolare. Proprio in quei tempi, sotto l'influsso degli avvenimenti politici rivoluzionari del 1848, i seminaristi fondarono l'associazione patriottica »Ne boj se«. Tutto questo ha aperto la strada di Nodilo per tutto il periodo posteriore e ne ha determinato il suo interesse per il problema della nazionalità. Un influsso importante sul Nodilo ebbe anche il fratello, 21 anni più anziano — sacerdote a Seget. Contrariamente all'opinione finora vivente Nodilo non incontrò Pavlinović agli studii a Zadar perchè questi appunto nell'anno scolastico 1853/54 continuava i suoi studii

¹⁴⁸ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 49, 62.

¹⁴⁹ A. Palavršić — B. Zelić, n. dj., 51, 64.

di teologia a Makarska. Non bisogna, pertanto, dimenticare il fatto che gli scolari del vescovato di Split, membri dell'associazione patriottica continuavano la loro attività a Zadar e continuarono a coltivare l'interesse per la nazionalità. Da loro in misura ancora maggiore, come dalle opere che lesse scritte nella lingua del popolo, dai canti popolari e specialmente da Pavlinović (con il quale fu in corrispondenza) — Nodilo attise molti impulsi fecondi. Bisogna sottolineare che gli studii teologici Nodilo abbandonò nel 1856, non soltanto perchè era profondamente insoddisfatto delle oppinioni politiche degli insegnanti e delle loro lezioni, ma anche perchè si interessò degli studii laici che continuò a studiare a Vienna nel 1867, ottenuta una borsa di studio statale. Frequentò i corsi di storia e geografia soltanto per durata di sei semestri, essendo gli stati riconosciuti tre anni di teologia fatti a Zadar per uno all'università di Vienna.

Nell'azione per la pubblicazione di un giornale popolare iniziata di un gruppo degli patrioti spalatini, nessuno fra i promotori si mise particolarmente in rilievo. Fino all'arrivo di Nodilo a Split, ai primi di maggio del 1861 i patrioti avevano fatto dei passi notevoli a cui partecipò anche Nodilo. Però, non mancava loro, per un impiego simile, soltanto il redattore ma anche il danaro. La notizia di Nodilo (nella lettera a V. Kisić — 1911) fece sorgere i malintesi di vario genere. È un fatto incostenabile che lui non fu licenziato, non soltanto per una preoccupazione provvisoria che durava fino alla fine di agosto del 1861, ma quando, alla fine del 1861 fu nominato supplente fu lui a licenziarsi. Dopo aver assunto l'incarico di redattore del giornale popolare «Il Nazionale» è presentata la domanda per la sua pubblicazione. Sotto l'influsso del liberalismo politico europeo, del diritto naturale e della libertà generale, Nodilo costruì la sua ideologia del Risorgimento nazionale su principi spiccatamente democratici, ma con le aggiunte di idee romantiche. Il programma politico edificò sui principi seguenti: federalismo (partìa di diritti di tutti i popoli viventi sul tertorio austriaco), unione di tutti i territori croati (in base al principio del diritto naturale), nazionalità e rafforzamento della coscienza nazionale, ed equiparazione di diritto della lingua croata con quella italiana. Sotto l'influsso dell'idea «slavjanska» sviluppò il concetto dell'idea nazionale «jugoslavjanska», che doveva unificare tutti i popoli della «Južna Slavija» (Slavia meridionale). I nuovi movimenti politici progressivi esigevano, così pensava Nodilo, la creazione e la realizzazione di una nuova nazione — «južnoslavjanska». Non mise in risalto nè escluse i caratteri culturali dei singoli popoli che avrebbero dovuto conservare le loro peculiarità nella nuova comitiva, ma ne esigeva l'unificazione nazionale.

Esistevano molte ragioni per cui Nodilo ha abbandonato la redazione de «Il Nazionale», e si tratta innanzitutto di ragione privata. In ogni caso non l'ha fatto per contrasti ideologici con Pavlinović perchè in quel tempo era con lui in rapporti buoni ed amichevoli. Quando Nodilo nel 1866 ha abbandonato la redazione del giornale popolare, il Partito popolare in Dalmazia era ancor sempre politicamente unitario. Appena dopo il 1868 e specialmente nel 1869 hanno cominciato gli evidenti dissaccordi nelle idee e nell'attività politica in Dalmazia sebbene neanche allora in linea di principio fu tradito il vecchio programma del partito popolare. Infine Nodilo si è ritirato completamente dalla vita politica appena dopo il 1870. In buona parte questo fu condizionato anche dalla sua attività di datrice e scientifica alla quale si dedicò completamente.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor

*IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE